

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

De Tweede Wereldoorlog is nog sterker dan de Eerste een totale oorlog geweest. Totaal in de zin dat alle krachten van een volk werden ingezet; totaal echter ook in zijn wereldomspannende uitgebreidheid. In alle werelddelen is de vreselijke strijd gevoerd; overal hebben mensen van alle rassen, van elke huidskleur, van alle godsdiensten elkander bestreden en vernietigd met de middelen der modernste techniek.

Ook waren de verst uiteenliggende belangen en de uiteenlopendste gevoelens met elkander verbonden. Of West-Europa zijn vrijheid zou herkrijgen hing mede af van de vraag hoe de strijd tegen de Japanners verliep. Het communistische Rusland moest wensen dat de kracht van het Britse Rijk niet werd verzwakt door een opstand in Indië. Het nationaal-socialisme, dat met een beroep op de superioriteit van het Germaanse ras Europa aan Duitsland trachtte te onderwerpen, had daartoe alleen dan een kans indien de macht der Angelsaksische mogendheden werd gebroken met hulp van het agressiefste deel van het gele ras.

Ons land heeft de ellende van de oorlog in volle zwaarte te dragen gehad. Vijf jaar lang is het bezet geweest. De rassenwaan der nazi's leidde tot het vermoorden van het grootste deel van de joodse bevolkingsgroep; de weerstand tegen de bezetter heeft velen van de besten van ons volk in gevangenissen en concentratiekampen doen belanden of voor de vuurpelotons gebracht; in de hongerwinter kwamen velen door uitputting om. En heel die tijd werd de aandacht niet enkel in beslag genomen door wat wij in eigen land doorstonden, maar ook door de vraag hoe in de wereld de strijd verliep. Ik heb in die dagen vaak gedacht aan de woorden van Henriëtte Roland Holst:

‘Wij zijn als vrouwen van vissers op zee
die dag aan dag water en winden lezen.
Hun heel bezit deint op de golven mee.’

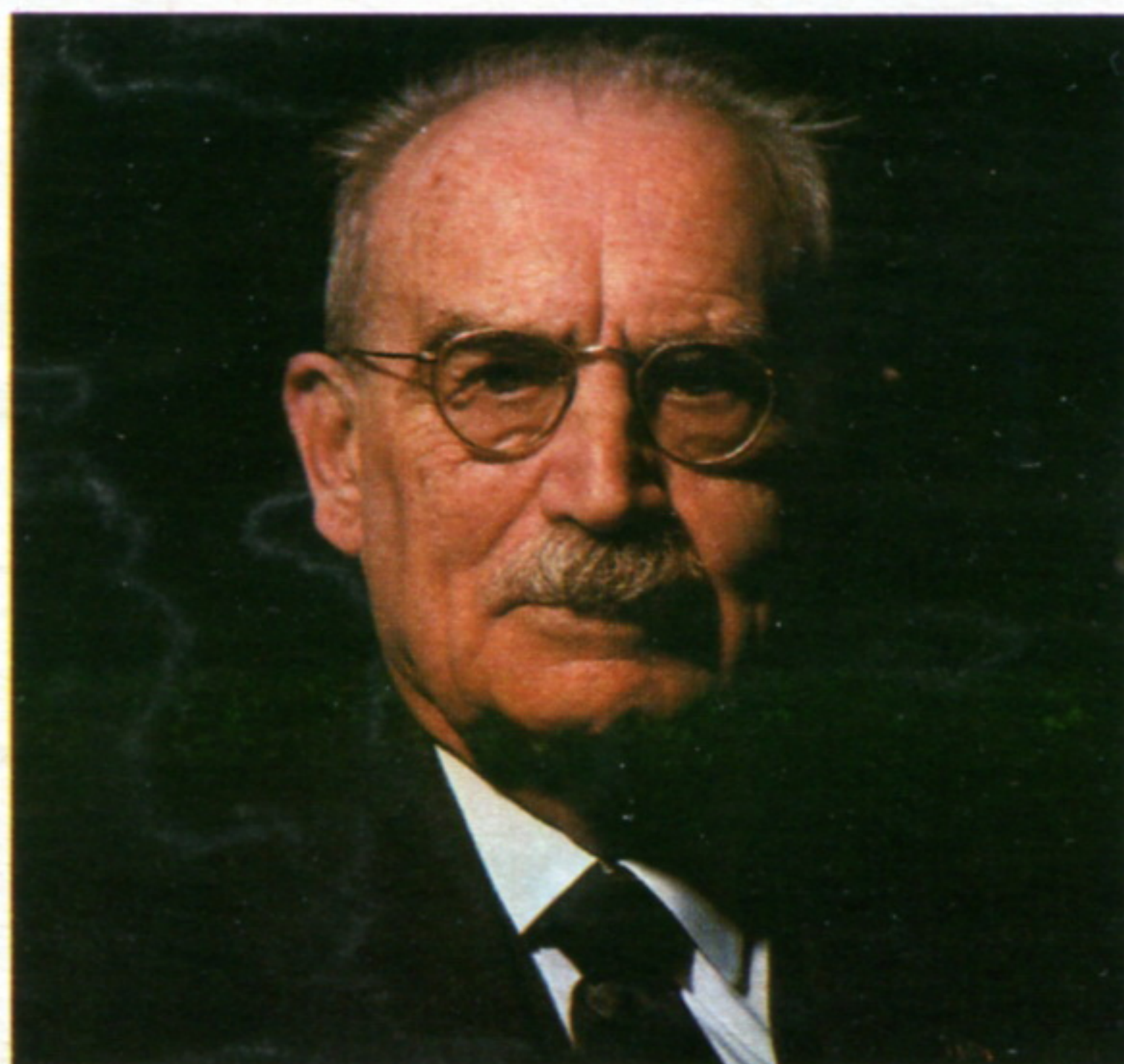
Wel waarlijk heel ons bezit aan hoogste geestelijke waarden. En wij poogden water en winden te lezen. Wij konden ons slechts gebrekkig op de hoogte stellen. Maar we vertrouwden op het herstel van onze vrijheid en hoopten op een blijvende vrede.

Nederland heeft zijn vrijheid herwonnen en behouden. Maar in de wereld is de vrijheid nog verre van algemeen en een vreedzame wereld hebben we niet weer beleefd. En al wat zich 20 tot 25 jaar geleden heeft afgespeeld, werkt door in de internationale verhoudingen van het ogenblik. De Tweede Wereldoorlog heeft de verhoudingen in Europa, in Azië, in Afrika op ongekende wijze omgewenteld — voorgoed.

Thans kunnen we voluit weten hoe het verloop van de strijd is geweest. Weinigen in ons land echter hebben een overzicht over het geheel. En toch, wie de worsteling meebeleefde of thans nog de gevolgen ondervindt van een oorlog die gewonnen werd zonder dat men ook de vrede wist te winnen, heeft reden te over om zich een beeld te vormen van de hoofdlijnen van dit wereldomspannend drama.

Ik vertrouw dat dit werk ieder in de gelegenheid zal stellen zich dat beeld te vormen. Het zal ongetwijfeld eerbied doen gevoelen voor de velen die de aanvankelijk hopeloos lijkende strijd hebben gevoerd en mededogen met de talloze slachtoffers; in het bijzonder met de miljoenen die ten offer vielen aan de rassenwaan. Wanneer zal de mensheid de weg weten te vinden naar een vrede die de vrijheid van volken en rassen eerbiedigt en waarborgt?

DR. W. DREES

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

BAND 1

MCMLXX

DE GEÏLLUSTREERDE PERS N.V.
AMSTERDAM

N.V. UITGEVERIJ SPAARNESTAD
HAARLEM

NEDERLANDSE ROTOGRAVURE MAATSCHAPPIJ N.V.
LEIDEN

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

WETENSCHAPPELIJKE REDACTIE

Drs. A. H. Paape

hoofdredacteur

Prof. dr. J. Presser

Prof. dr. A. F. Manning

Drs. R. L. Schuursma

Drs. P. R. A. van Iddekinge

BUREAU REDACTIE

John Bakkenhoven

Jac Constant

Henk Bouwman

Ans Corvers

FOTO-RESEARCH

Frans Kurtz

Frank van Meerwijk

Hans Bredewold

CARTOGRAFISCHE RESEARCH

Gerard Guns

ILLUSTRATIES

Herbert Meijer

Richards Studio

VORMGEVING

Henk Pen

Rob Ligtelijn

Rob de Nooy

TECHNIEK

zetwerk: Nederlandse Boekdruk Industrie N.V., 's-Hertogenbosch

druk: Smeets Drukkerijen N.V., Weert

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Vijfentwintig jaar geleden was de worsteling om de heerschappij in de wereld, die Hitler op 1 september 1939 ontketend had, in haar eindfase. In West-Europa hadden de wonderwapens V1 en V2, die Duitsland te elfder ure nog de overwinning hadden moeten bezorgen, gefaald; het laatste wanhoopsoffensief dat de Duitse generaals in de laatste weken van 1944 in de Ardennen ontketend hadden, was op een mislukking uitgelopen. In het Oosten drukten de Russen Hitlers divisies steeds verder terug in de richting van de *Heimat*. Het fascistische Italië van Mussolini, gedurende drie jaar meer blok aan het Duitse been dan waardevolle bondgenoot, had reeds lang opgehouden te bestaan. En de *Dritte im Bunde*, Japan, was stap voor stap verdreven uit de in 1941 en 1942 veroverde gebieden, en kon weinig anders meer uitrichten dan zich krampachtig voor te bereiden op de komende aanval op het moederland.

Een half jaar later was aan de Tweede Wereldoorlog een eind gekomen. De wereld kon zich gaan bezinnen op het leed dat door de Duitse, Italiaanse en Japanse agressie veroorzaakt was; kon zich ook gaan wijden aan de vraag hoe en waarom dit alles gebeurd was. Archieven moesten worden nageplozen, getuigen ondervraagd. In tal van landen werden speciale instituten opgericht om zich met de studie van de Tweede Wereldoorlog bezig te houden. Zo omvangrijk was het materiaal, zo overstelpend het aantal gegevens, dat het een onmogelijkheid werd voor één persoon om een alomvattende geschiedenis van deze

periode te schrijven. Elke studie die meer wilde omvatten dan een deelonderwerp, moest *teamwork* worden. Daarbij kwam het vanzelfsprekende verschijnsel dat men zich in de meeste landen voornamelijk en in de eerste plaats ging toeleggen op de geschiedenis van het eigen land.

Zo ook in Nederland. Honderden boeken zijn door Nederlandse auteurs over de Tweede Wereldoorlog geschreven — maar zo goed als uitsluitend over de Nederlandse aspecten ervan. Een algemene, mondiale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is in Nederland nog niet geschreven.

'Bericht van de Tweede Wereldoorlog' wil u deze wereldgeschiedenis geven. Natuurlijk, het is een Nederlandse uitgave, voor een hoofdzakelijk Nederlands publiek. Daarom zult u in de komende honderd hoofdstukken verhoudingsgewijs wat meer over Europese gebeurtenissen en situaties aantreffen dan over de andere werelddelen; meer over Nederland dan over de meeste andere Europese landen. Maar even goed als u zult kunnen lezen over de reacties in Nederland op de Duitse inval in Rusland, zult u worden ingelicht over de voorbereidingen tot die aanval en de strijd zelf; u kunt kennismaken van de ontwikkelingen op de Balkan in de zomer van 1940 en de strijd in Noord-Afrika; u zult — in woord en beeld — worden gevoerd langs de bouw en de kracht van de Maginot- en de Siegfriedlinie, de ondergang van het Nederlandse passagiersschip *Simon Bolivar*, de bouw van de Birma-spoorweg; u zult

kunnen zien en lezen wat het Derde Rijk onder 'cultuur' verstond, wat 'totale oorlog' betekende, hoe de maquisards in Frankrijk — maar ook de partizanen in Joegoslavië — zich tegen de bezetters van hun land verweerden.

Nog vele honderden andere onderwerpen zult u in 'Bericht van de Tweede Wereldoorlog' aantreffen, neergelegd in artikelen die geschreven zijn door de op hun speciale terrein meest deskundigen, die in Nederland — en soms ook wel daarbuiten — te vinden waren.

Tezamen zullen zij een evenwichtig en historisch verantwoord beeld moeten geven van een groot aantal facetten van de Tweede Wereldoorlog en zijn voorgeschiedenis. Tezamen zullen zij ook antwoord moeten geven op de vraag: hoe kon dit alles gebeuren?

Voortdurend is ernaar gestreefd — ook al door een zorgvuldige keuze van het illustratiemateriaal — de leesbaarheid en duidelijkheid zo groot mogelijk te maken.

Daarnaast is een belangrijk uitgangspunt bij de samenstelling van dit werk de overtuiging geweest dat alle geschiedenis niet alleen door mensen gemaakt wordt, maar ook door mensen ondergaan. Dit 'menselijk' aspect zal voortdurend de aandacht krijgen die het verdient. Opdat de mensen-van-nu zich een duidelijk beeld kunnen vormen van wat voor de mensen-van-toen betekende: wereldoorlog.

A.H.P.

DE GREEP NAAR DE MACHT

HET WOORD AAN DE STRAAT
ZELFS ZIJN NAAM WAS VERKEERD
DE OPMARS VAN DE TAMBOER
DEMOCRATIE ZONDER INHOUD
ALARM IN BERLIJN

1

Op 30 januari 1933 werd Adolf Hitler door de 85-jarige rijkspresident Von Hindenburg benoemd tot rijkskanselier van wat nog altijd heette te zijn 'de republiek van Weimar': de Duitse bondsstaat waarvan de grondwet in 1919 in de Goethestad Weimar — opzettelijk vanwege de symbolische betekenis daartoe uitgekozen — was vastgesteld. Met deze benoeming was de eerste officiële stap gezet op weg naar het Derde Rijk; op weg ook naar de Tweede Wereldoorlog, die met al zijn leed en verschrikkingen, met al zijn strijd en verwoestingen, met zijn meer dan vijftig miljoen doden het onderwerp vormt van de honderd afleveringen, waarvan u thans de eerste in handen hebt. Zouden wij ons verhaal beginnen op 1 september 1939, toen de Duitse legers de Poolse grens overschreden en daarmee zes jaar oorlog ontketenden, wij zouden tekortschieten in onze taak u ook de achtergronden van die oorlog te schetsen; u te laten zien hoe het tot die oorlog kwam — móést komen. Die voorgeschiedenis zult u voor een belangrijk deel aantreffen in de eerste zes afleveringen. Als beginpunt kozen wij het einde van de Eerste Wereldoorlog. De schets van de situatie waarin Europa in de jaren tussen 1917 en 1923 kwam te verkeren, moest noodzakelijkerwijs kort zijn: er is nog zoveel te vertellen. Maar hij is onontbeerlijk voor wie wil weten hoe, met de Russische revolutie en de vrede van Versailles, de toekomstige machtsverhoudingen vastgelegd werden, talloze oorzaken van nationale ontevredenheid en internationale spanningen over Europa uitgestrooid werden. De brandstof was al aangedragen voor de nieuwe wereldbrand, die twintig jaar later zou worden ontstoken. De brandstichter had de vier jaar van de Eerste Wereldoorlog als korporaal aan het westelijk front doorgebracht. De chaotische toestanden van de naoorlogse jaren brachten hem de functie waarin hij zijn maatschappelijke rancunes het best kon botvieren, zijn talenten het best kon ontplooien: leider van de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei*. De innerlijke zwakte van de republiek van Weimar, de gevolgen van 'Versailles' en de neerslag die de economische crisis van 1929 ook in Duitsland had, verschaften hem de mogelijkheid zijn partij te maken tot de sterkste van Duitsland. Eenmaal rijkskanselier geworden, ontbrak hem nog slechts een aanleiding, een voorwendsel, om wat er nog restte van de parlementaire democratie terzijde te schuiven en een bijna onbeperkte macht in Duitsland te verwerven. Dat voorwendsel werd hem, sneller dan hij had durven verwachten, geschonken door de Rijksdagbrand, aangestoken door een jonge, idealistische Nederlander, de radencommunist Marinus van der Lubbe.

A.H.P.

Hände weg vom Ruhrgebiet!

Kultur Liga

DE PERIODE 1917—1923

HET WOORD AAN DE STRAAT

PROF. DR. A. F. MANNING

Fotoarchief Spaarnestad

Lenin spreekt in de straten van Moskou.
Naast de katheder Trotsky.
Links: Duitse propaganda
tegen de bezetting van het Ruhrgebied.

In de jaren 1917—1923 kwam er een eind aan een grote oorlog, met als verliezers het militair sterke en geïndustrialiseerde Duitsland en het aloude Habsburgse keizerrijk. Tegelijkertijd begon de bolsjewistische revolutie, die de bourgeoisie de stuipen op het lijf joeg. De parlementaire democratieën schoten te kort tegenover het extremisme van links en van rechts dat profiteerde van de financiële en economische ontreddeering. Tegenover de oude staatslieden werkten zich vanuit de massa

en de straat nieuwe figuren in het nieuws: Lenin, Mussolini en ook al Hitler. Tegenstellingen op politiek en maatschappelijk gebied werden ongekend gevaarlijk en massaal. Verwarring en rancunes groeiden navenant. Het tijdvak zou te instabiel zijn om de vrede te organiseren.

Duitsland had de oorlog in het oosten gewonnen dank zij het instorten van het Russische front. Maar in het westen slaagden de geallieerden er na de Amerikaanse oorlogsverklaring in de slijtageslag te winnen. November 1918: wapenstilstand. Na een winter vol verwarring en burgeroorlog volgde de ondertekening van een gedicteerde vrede.

lossing werd gevonden in de figuur van een herstelbetalingscommissie die periodiek de Duitse prestaties ging controleren en termijnbetalingen zou vaststellen. Jarenlang bleef dat een bron van ellende, onder andere doordat de bedragen veel te hoog waren en het hele procédé niet ongevaarlijk was voor de wereldeconomie. De Duitsers verzetten zich conferentie na conferentie zo goed mogelijk, betaalden weinig of niet en bleven machteloos. De Fransen wonden zich het meest op. Het drama vond een dieptepunt in de bezetting van het Ruhrgebied en in de catastrofe voor de kleine man: de inflatie van '23. Een andere reden om zich nationaal gekwetst te voelen was de ontwapening. De Duitsers

dat het een dictaat was. De Duitse delegatie onder leiding van de sombere en hautaine graaf Von Brockdorff-Rantzau had niet kunnen onderhandelen; ze mocht slechts in de Spiegelzaal te Versailles verschijnen om van de overwinnaars het vonnis te vernemen.

De regeringspartijen dienden als zondebok. De militaire leiders, onder wie Ludendorff, die in 1923 aan de zijde van Hitler was te vinden, gingen rondvertellen dat de agitatie van socialisten en communisten het 'thuisfront' had ondermijnd.

Natuurlijk gruwden adel en landbezitters in het oosten van de nieuwe machthebbers van de Weimarrepubliek: lieden zonder naam, stand, traditie en fortuin. En zonder stijl,

Het verdrag van Versailles, op 28 juni 1919 ondertekend in de Spiegelzaal van het paleis, legde de basis voor Duitslands frustraties.

De Russische revolutie (rechts de bestorming van het Winterpaleis in Leningrad) stimuleerde in geheel Europa revolutionaire bewegingen.

Duitsland verloor dertien procent van zijn grondgebied en een even groot percentage van zijn bevolking: bijna zes en een half miljoen. Voorts raakte het een kleine dertig procent van zijn steenkolenvoorraad kwijt en driekwart van zijn ertsgebieden en tenslotte een aanzienlijk deel van zijn landbouwareaal. Een tijdlang zou ook het Rijnland bezet worden door de troepen van de overwinnaars.

Dat was nog niet alles. 'De moffen moeten betalen,' verklaarde de Franse minister van financiën aan de vooravond van de besprekingen heel optimistisch. Hij en zijn Engelse collega hadden een bedrag van driehonderd miljard dollar in hun hoofd: twaalf keer zoveel als de Amerikanen. De zogenaamde op-

moesten hun legers reduceren tot honderdduizend man. Hun generale staf werd opgeheven en hun luchtmacht verboden, terwijl aantal en kwaliteit van zware wapenen nauwkeurig werden vastgesteld. De oorlogsvloot moest op een paar schepen na worden uitgeleverd, maar Duitse restbemanningen brachten bij Scapa Flow de schepen op het laatste ogenblik tot zinken.

De Duitsers hadden in de voorzomer van 1919 heftig geprotesteerd. Ze hadden gerekend op een gematigde vrede, een vrede zonder overwinnaars, zoals de Amerikaanse president Wilson het vroeger zo fraai had gezegd. Hitler en alle Duitsers hadden gelijk toen ze de wereld later zo verbitterd toeschreeuwden

want je moest maar meemaken dat staatslieden zich in badbroek lieten fotograferen.

Het Duitse volk was een volk zonder toekomst, doordat het arm gemaakt werd, ja uitgezogen. De oude vijand Frankrijk gedroeg zich tijdens de herstelbetalingsconferentie keihard en probeerde door een stelsel van bondgenootschappen met Warschau, Praag, Boekarest en Belgrado Duitsland in een dodelijke omklemming te houden. Weg was de kans op een Duits *Middel-Europa*. Terwijl de Duitse taal en cultuur tot de Finse Golf reikten, diep in de Oekraïne waren doorgedrongen en tot achter de Wolga konden worden aangetroffen, moest nu dat hele gebied van Oost- en Midden-Europa worden

Anefo-Tass

prijsgegeven aan het opdringend Slavendom. Alle tegenstanders van de Weimarrepubliek, dus ook de nazi's, konden profiteren van dit gekrenkt patriotisme, dit ontlusterd en geprikkeld chauvinisme. Uiteraard kan het voorgaande niet gelden als een analyse van de situatie; het is een aanduiden van een besef van frustraties en discussiepunten in de publieke opinie. Men vergete evenmin dat de Duitsers 'Versailles' zouden blijven zien zoals het op papier was gezet, dus zonder de correcties en de afzwakkingen die door de geallieerden mettertijd werden aangebracht.

Er waren nog andere ontevreden over de verdragen van 1919. Italië bijvoorbeeld, ofschoon dat heel wat voordeel had behaald. Het land was zelfs gaan meetellen en kon het nodige annexeren. Italië was onvoldaan en vond dat het te weinig had gekregen. Ook was men in Italië boos op Frankrijk. Parijs had in 1915 enthousiast gedaan over de Italiaanse oorlogsverklaring, maar gedroeg zich nu aan de conferentietafel behoorlijk stroef en bleek niet bereid tot flinke grenscorrecties tussen Libye en Tunis.

Met Rusland was het evenmin eenvoudig. Het had tot de zomer van 1917 aan de kant van de overwinnaars gestaan. Nu schitterde het te Versailles door afwezigheid. Tot welke groep of instantie had men overigens de uitnodigingen moeten richten? Er heersten chaos en burgeroorlog bij deze bondgenoot. De bolsjewieken, die de dienst uitmaakten, waren vijandig aan het Westen en omgekeerd was men hier bang voor de revolutie, die zo gemakkelijk kon overslaan. De sowjets wisten bij voorbaat alles af wat de heren in Versailles beslisten. De creatie van een sterk Polen, voor het 'evenwicht', moest voor elke denkbare Russische regering ook wel onaangenaam zijn.

Op de landkaart van Midden-Europa had zich een staatkundige aardverschuiving voorgedaan. Er kwam een einde aan een wereld: de Habsburgse wereld. Oostenrijk en Hongarije waren met Bulgarije de verliezers. Elk van deze landen verloor een aanzienlijk deel van zijn gebied. Hongarije was er het ergst aan toe: tweederde deel moest het afstaan met daarin drie miljoen inwoners. Oostenrijk, of althans de Duits-sprekende rompstaat die het nu was, wilde aansluiting bij Duitsland met verwijzing naar Wilsons leus dat een volk het recht had zelf over zijn toekomst te beslissen. Frankrijk en Italië verhinderden dat echter om politieke en strategische redenen. De Oostenrijkers hadden het gevoel dat hun situatie wanhopig was. Inderdaad leek voor deze staat een bestaansmogelijkheid te ontbreken: er was geen economisch evenwicht in dat alpenstaatje met daarin een wereldstad waar een kwart van de bevolking woonde. Het gebied van de dubbelmonarchie was nu opgedeeld onder zeven staten, waarvan er twee nieuw waren, Tsjechoslowakije en Polen. Samen telden Oostenrijk en Hongarije in 1914 eenenvijftig miljoen inwoners; na de vrede van Trianon waren het er nog geen vijftien miljoen meer. Binnen de Roemeense grenzen waren ettelijke miljoenen terechtgekomen; een even groot aantal was naar Joegoslavië overgeheveld; acht miljoen wa-

ren er naar Tsjechoslowakije verdwenen, de rest was naar Polen gegaan. In al die staten leek de staatkundige kaart in de verste verte niet op de etnologische of de taalkundige. De laatste had veel weg van een pantervel. Onder de oorlog was ongelooflijk veel propaganda gemaakt voor het denkbeeld dat elke nationaliteit een eigen staatkundig verband moest hebben. Maar hoe precies de grenzen aan te geven tussen Italianen, Slovenen, Kroaten, Serven, Duitsers, Bulgaren, om maar een paar volken te noemen.

Elk land had zijn minderhedenprobleem. Polen had veel Duitsers en Russen; de regering in Praag kende naast de diepgaande

ners, 360.000 Bulgaren, ruim 300.000 Russen en een kleine 60.000 Tsjechen.

Het kon niet anders of er moesten daar conflicten uitbreken. Eerst tussen die landen onderling en later, onder Hitler, met de Duitsers, die hun oude *Ostdrang* in nazi-vorm de vrije teugel gaven. Er was alle gelegenheid toe. Het spectaculairst gingen de Polen tekeer. Polen was voor de Eerste Wereldoorlog geen staat, maar historisch wél een natie, en als zodanig te onderscheiden van boerenvolken als de Esten en de Letten, de Witroethenen of de Oekraïeners. Polen had een eigen adel, een eigen taal en een gecultiveerd besef van nationale saamhorigheid. Ondanks de

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog werd de kaart van Midden-Europa nog beheerst door het Habsburgse Rijk.

tegenstelling tussen Tsjechen en Slowaken het probleem der Sudeten-Duitsers. Hongarije wist dat drie miljoen Magyaren buiten zijn landsgrenzen moesten wonen. Joegoslavië bestond uit een samenvoeging van Serven, Kroaten, Bosniërs, Slovenen, Montenegrijnen en Herzegowinners. De Serven met hun heersersdrang wilden er één Groot-Servië van maken, waartegen de Kroaten zich scherp verzetten. Binnen de Roemeense grenzen woonden 12,5 miljoen Roemenen, voorts niet-gelijkgerechtigde minderheden als 1,3 miljoen Hongaren, 3,4 miljoen Duitsers (in Zevenburgen), 3,4 miljoen joden, die vaak de schuld kregen als er economische moeilijkheden waren, en tenslotte 500.000 Oekraïe-

incorporatie bij drie rijken was men erin geslaagd een nationale identiteit te behouden. Onder de oorlog kon men constateren dat er een nieuwe Poolse staat was ontstaan. Een seizoenstaat volgens sommigen; generaals hadden het over een bufferstaat en de befaamde econoom Keynes sprak van een economische onmogelijkheid. Deze staatsconstructie kwam in conflict met vrijwel al haar buurlanden. Met de Duitsers over Opper-Silezië, welk conflict uitliep op een bloedige strijd; met de Tsjechen om het gebied rond Teschen en dat in de buurt van Lwow of Lemberg; met de Roethenen omdat die samen met de Oekraïeners een republiek met Kiew als hoofdstad wilden stichten. In 1920

brak een Russisch-Poolse oorlog uit. De Polen vielen aan en veroverden zelfs Kiew. Maar de Russen revancheerden zich, wierpen de Poolse strijdkrachten ver terug en bezetten Brest-Litowsk en Lemberg. Het zag er voor Polen somber uit toen de Russen, die in zes weken 650 kilometer waren opgerukt, de voorsteden van Warschau naderden. De Fransen kwamen te hulp en onder leiding van Weygand voltrok zich het 'wonder aan de Weichsel': de Russen werden opnieuw 400 kilometer teruggeworpen. In de winter van '20 op '21 kwam een Pools-Russisch 'akkoord' tot stand. Polen zou sindsdien als bufferstaat optreden tussen twee gevaarlijke

de inflatie van de Mark bevorderden. In de winter van '21 op '22 zat de zaak muurvast. Weer een jaar later gingen de Fransen over tot bezetting van het Ruhrgebied; de inflatie bereikte toen haar dieptepunt.

Frankrijk had op stipte naleving van de Duitse verplichtingen gestaan. Poincaré, de *die-hard*, kon in januari '23 het besluit doordrukken de Duitsers nu te dwingen door zogenaamde produktieve panden in bezit te nemen, wat neerkwam op tijdelijke bezetting én exploitatie van het Ruhrgebied.

De Duitse regering kondigde passief verzet af en inderdaad staakte men. Toen ook de spoorwegemployés dienst weigerden, bezet-

Hitler trachtte daarvan al in deze tijd te profiteren om — zoals de nazi's het zouden voorstellen — een nieuwe orde te vestigen.

De Verenigde Staten hadden zich teruggetrokken van het internationale toneel. Niemand had dat verwacht na Wilsons glorieuze intocht in Europa. Voorjaar 1919 was hij de apostel met de boodschap voor een nieuwe tijd. Maar een jaar later bleek dat de Amerikanen niet eens met de Volkenbond meededen. Op zijn zachtst gezegd werkte dat frustrerend.

Onrust in plaats van vrede. Het vredesverdrag, de situatie in Midden-Europa en de Frans-Duitse betrekkingen leidden tot instabiliteit in plaats van tot gezonde voorwaarden voor een naoorlogse, nieuwe tijd. Maar de Volkenbond dan? Ook die droeg in dat opzicht niet noemenswaardig bij. Het optimistische geloof van de dag waande zich wel in het bezit van een theoretisch wereldstatuut, maar kon het worden toegepast?

De Volkenbond was een organisatie van staten ter waarborging van de vrede. Maar de overwinnaars hadden het handvest opgesteld en de dertien neutralen mochten zich, dáárna, aansluiten! De overwonnenen deden nog niet mee; zij moesten eerst nog een proeftijd doormaken. Was het wonder dat buiten de kring van de geallieerden de Volkenbond werd gezien als een machtsmiddel om de nieuw-geschapen situatie van 1919 te handhaven?

Spanningen te over en een verontrustend tekort aan vredesmogelijkheden, aan voorwaarden voor een 'gezonde' toekomst. Dit gold ook buiten het vlak van de diplomatieke betrekkingen. Heel veel staten beleefden binnenlandse crises van politiek-maatschappelijke aard. Ook deze crises waren niet nationaal bepaald en verwezen naar internationale verschijnselen. Vaak leek het of het liberalisme niet meer voldoende inspiratie bood. Talrijk waren de tekenen dat de parlementaire democratieën te kort waren geschoten, niet toereikend waren voor de actuele problematiek. Onder invloed van de Russische revolutie dreigde een rode vloedgolf Midden- en West-Europa te overspoelen. De oktoberrevolutie in Rusland was het begin van een andere tijd. Geen gebeurtenis van de laatste honderd jaar is van insnijdender betekenis.

Propaganda voor de wereldrevolutie was voor het bolsjewisme aanvankelijk het enige machtsmiddel, maar de weergalm was wereldwijd. Amerikaanse *liberals* hebben de omwenteling in Rusland een tijdlang als een curieus, niet onsympathiek fenomeen beschouwd. Nehru ontkwam later niet aan de aantrekkingskracht ervan en in China, op zoek naar zijn renaissance, zouden Sun Yat Sen, de jonge Mao en andere progressieve jongeren de ontwikkeling als een stap vooruit, ja als een nieuw perspectief waarderen.

Men kon niet langer geringschattend doen over de volgelingen van Lenin. Vroeger heetten ze een radicale minderheid, vijandig aan de sociaal-democratie; thans vormden ze een dodelijke bedreiging voor de bourgeoisie en de christelijke gelovigen. Tenminste, als de revolutie niet in haar eigen chaos ten onder zou gaan. Die kans zat er nog dik in. Het is opmerkelijk hoe lang commentaren werden

Na het verdrag van Versailles is het gebied een lappendeken geworden en ligt de conflictstof hoog opgestapeld.

'verliezers' van de oorlog. Ondanks deze ervaringen voerde de Poolse regering ook later een overspannen buitenlandse politiek, die weinig bijdroeg tot gezonde verhoudingen in dat deel van Europa.

Het kernprobleem van de internationale betrekkingen lag in de relatie tussen Frankrijk en Duitsland. De coalitie van de geallieerden raakte immers steeds verder gedesorganiseerd. In Frankrijk eiste het *bloc national* onder aanvoering van Poincaré stipte uitvoering van de bepalingen van het vredesverdrag. Toen de geallieerde betalingsplannen niet lukten en de Duitsers niet konden betalen, vatte de overtuiging post dat de Duitsers hun geld en effecten achterhielden en met opzet

ten de Fransen de spoorlijn Frankfurt-Basel. Economisch was de bezetting voor Frankrijk een mislukking: één miljoen ton kolen werd weggehaald, dat is de produktie van tien dagen. Politiek betekende het een nog verdergaande verslechtering van de betrekkingen tussen beide landen.

Eigenlijk kon er in Duitsland niet veel veranderen. Er waren te veel oude gezichten en er was een teveel aan oude mentaliteit: Ebert, Müller, Hugenberg, Stresemann, Rathenau, Stinnes, Krupp, Seeckt en Groener waren geen nieuwlichters. Toen verbetering van de toestand moeilijk bereikbaar bleek te zijn, ontstond er een situatie waarin vrijwel iedereen kon afreageren op de machthebbers. En

gegeven in de geest van 'dat kan natuurlijk zo niet blijven doorgaan' en 'het gezond verstand zal binnenkort wel de overhand krijgen'. Zulke praat kon men ook tijdens de Franse revolutie beluisteren, één en een kwart eeuw tevoren. De verwijzing naar 1789 is niet toevallig. Beide revoluties hebben heel wat gemeen. Beide kenden een lange, intellectuele voorbereiding; beide wilden zich bevrijden van een bezittende en heersende klasse. Elk van de twee verwekte massale instemming, in het eigen land en daarbuiten, en stuwde de ontwikkeling zó krachtig, dat een halve eeuw later haar invloed overal merkbaar zou zijn. Wat overigens niet wil zeggen dat de revolutie overal zegevierde.

De kameraden van Lenin werkten in de irrealiteit. Ze leefden in de overtuiging dat hún duizendjarig rijk aanstaande was. Tussen bolsjewieken en sociaal-democraten kwam het in Frankrijk, Italië en elders tot nieuwe conflicten. De sociaal-democraten stonden al

Ullstein

Ebert en Noske; staatslieden in badbroek. Een aanfluiting voor aanhangers van het 'ancien régime'.

twintig jaar onder druk: eigenlijk hadden ze gekozen voor de bestaande parlementaire staat en in 1914 zelfs voor het 'vaderland'. Nu, na de oorlog, was het pijnlijk duidelijk dat ze geen structurele hervormingen nabij konden brengen. Ze verloren geen aanhangers, maar ze waren eenvoudig niet in staat hun program te realiseren. De socialistische partijen vermochten niet de volkskrachten te bundelen en van hun revolutie een nationale revolutie te maken.

Had men al een precair evenwicht in politiek en sociaal opzicht durven verwachten, het uitblijven van succes bij pogingen om tot economisch herstel te komen, beroofde de generatie van 1920 van deze illusie. Ondanks de vernietiging van conservatieve en milita-

ristische bolwerken als het keizerlijke Duitsland, het Habsburgse Rijk en het tsaristische Rusland vervaagde het veelbelovend perspectief van democratie als hoopvolle toekomst. Oorlogsmoeheid, tegenslag en revolutievrees, afgrijzen van de rode bolsjewieken, die drastisch onteigenden en nationaliseerden — van fabrieken tot vrouwen toe — begunstigde een conservatieve, antiliberaal reactie. Een reactie die dus ook gericht was tegen de principes van het negentiende-eeuwse liberalisme met zijn 'grote, moderne vrijheden'. In allerlei vormen kwam dat tot uiting. In de Verenigde Staten bestreed de Ku Klux Klan op dulle wijze de *un-american ideas*. Ze richtte zich tegen de negers, joden, katholieken, socialisten, atheïsten en tegen het gele gevaar. Frankrijk kende zijn *Action Française* en zijn patriottische clubs; ook daar keerden men zich tegen 'vreemde elementen' zoals vrijmetselaars, protestanten en joden. Het Duitse nationalisme voedde zich met de rancune tegen Versailles en koesterde denkbeelden over *Deutschtum* en *völkisch* nationalisme. Als grondhouding kan men de bezorgdheid om eigen positie en profijt noemen; om de eigen bestaande samenleving. Onder indruk van de georganiseerde kracht der arbeidersklasse en van het besmettingsgevaar van de bolsjewistische revolutie vinden niet alleen oude conservatieven elkaar, maar ook velen die zich politiek liberaal hadden genoemd. Hun trefpunt was het eigendomsrecht. Dat mocht niet worden aangetast. Zo barricadeerden zij de weg naar ingrijpende sociale hervormingen.

Het echte liberalisme raakte verloren; liberale politici schoven op naar rechts. Tegenover een betrekkelijk zwakke en verdeelde oppositie van links werd de greep van rechts steviger. In zo'n situatie lag het voor de hand dat zich binnen die versterkte rechterzijde allerlei antidemocratische tendenties aandienden. Men vond dat er iets mis was met de staat en de samenleving en wilde daarvoor antidemocratische oplossingen beproeven. Allerlei richtingen zijn daarbij te onderscheiden. Men mag niet de fout maken alle antidemocraten en fascistten op één hoop te gooien, want de laatsten bekommerden zich minder om de ideologie. De fascistten organiseerden zich massaal en trokken de straat op, wat de conservatieven minder lag.

Zo komt men aan het einde van de periode 1917—1923 terecht bij Mussolini en Hitler. Mussolini had met zijn knokploegen, actie en propaganda de machteloze Italiaanse staat veroverd. Een jaar later mislukte de putsch van Hitler, doordat die te Beiers-provinciaal was. Maar alom in Europa rees het verlangen een einde te maken aan de wantoestanden. Volgens de antidemocraten had de parlementaire democratie die wanorde veroorzaakt. Dus ook de wetsontduiking, de gezagsondermijning, het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel, tegenspoed, armoede en verwildering van de publieke zeden en verzwakking van het individuele weerstandsvermogen. Een even wilde als klassieke lijst. Natuurlijk moest overal gepoogd worden tot 'nationaal herstel' te komen. Alle energie diende gespendeerd aan de strijd tegen opvattingen die de ontbinding van de bestaande maatschappij bewerkten. Inzet van alle krachten was nodig

om overtuigingen te bevorderen die orde en welvaart verzekerden.

Misschien klinkt het verhaal op het eerste gehoor wel aardig. Maar de verwerkelijking van het herstelprogram ging gepaard met onverdraagzaamheid, geweld, onderdrukking en verlies van vrijheid en democratie. Voor de tijdgenoten was er sprake van een aperte tegenstelling tussen links en rechts, waarbij een gematigd centrum eigenlijk verdween in landen waar de crisissituatie het hevigst was. Extremisme schoot overal op. Aan de rechterzijde was dat het gedrag van de fascistten. Ze scholden meer dan ze argumenteerden en gedroegen zich door en door plebejisch. Maar de conservatieve antidemocraten vertrouwden erop dat dit een voorbijgaand verschijnsel was dat vanzelf zou verdwijnen als het rode gevaar geweken en de orde hersteld was. Ging er van de fascistten geen zuiverende werking uit, reeds nú? De bolsjewieken hadden tot voor kort het monopolie van gewelddadigheid; thans gaven de fascistten lik op stuk. Terwijl de roden hun tegenstanders dadelijk liquideerden, dwongen de zwarthemden hun vijanden alleen maar wonderolie te slikken. Binnenkort zou blijken dat de fascistten Europa hadden gered van het communistische gevaar, zo betoogden dagblad-schrijvers en pamflettisten in koor. Fascistten waren mannen van de daad, die de staat het door toedoen van de liberalen en socialisten verloren gegane gezag teruggaven, hielden zelfs diplomaten vanuit Rome hun chefs voor. Een deel van de jonge intelligentsia reageerde niet negatief; het eiste optreden tegen de chaos en wilde een kruistocht tegen de vervlakking, dat resultaat van de gelijkheidsmanie der democratie. Romantisch aangeslagen als ze waren, beleden deze jongeren hun afkeer van het lauwe compromis.

Twijfelaars rond het politieke centrum wisten nog niet goed of ze het fascisme ernstig moesten nemen. Een aantal politiek geïnteresseerden haalde eind '23 de schouders op over de Beierse bierfascistten, die niets anders waren dan dikkoppen vol Emmenthaler kaas; die in het *Hofbräuhaus* de zoveelste pul hesen en met zijn allen uit volle borst *Hoch, Hoch, dreimal Hoch* brulden.

De socialistten vonden fascistten rijke deugnieten die tot de tanden bewapend in vrachtwagens rondreden om de arbeiders te provoceren. Ze staan in dienst van de kapitalistische bourgeoisie. Ze worden door haar ook betaald en de politie houdt hun de hand boven het hoofd, want die arresteert wél de arbeiders, maar niet de zwarthemden.

Het is gewoon te mager als men in een overzicht van de internationale ontwikkelingen tussen 1917 en 1923 alleen maar spreekt van het verdrag van Versailles, staatkundige veranderingen en herstelbetalingen. Behalve het bedrijf van de diplomaten en het protocol der conferentietafels waren er de straat en de massameeting, waar men koos voor of tegen de revolutie of het parlement van de praters verwenste. Socialisme en fascisme vormden een realiteit voor haast alle landen van Europa. Is het zo verwonderlijk dat wij vijftig jaar later de namen van Lloyd George, Giolitti, Wirth of Millerand zijn vergeten? Dat we Lenin, Mussolini en Hitler heel wat beter kennen?

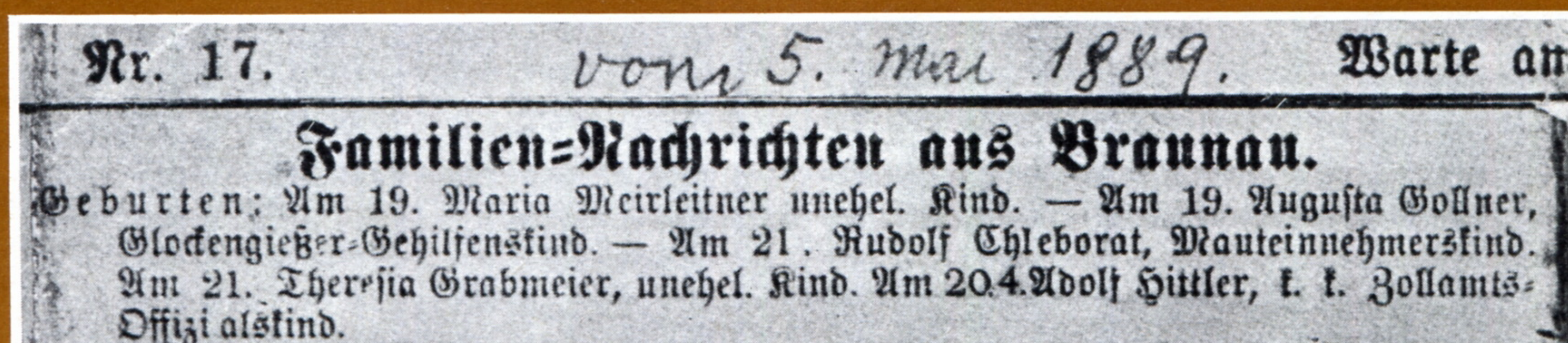
DE JEUGD VAN ADOLF HITLER

ZELFS ZIJN NAAM WAS VERKEERD

P. DE ROOY

Dit kind zou opgroeien tot de fanaticus
Adolf Hitler,
de man die vele miljoenen de dood injoeg.
Onder: Hitlers geboorte, aangekondigd
in een plaatselijke krant.

Op 20 april 1889 werd in het Oostenrijkse grensstadje Braunau een kind geboren dat de verpersoonlijking zou worden van hysterie en meedogenloze vernietiging. Als alles steeds volgens de regels van de burgerlijke stand was gegaan, had de jongen Adolf Schicklgruber moeten heten. Nu heette hij Adolf Hitler.

De genealogie van Hitler lijkt op een verward lianenbos. Toen zijn grootmoeder, Maria Anna Schicklgruber, in 1842 trouwde met de rondzwervende molenaarsknecht Johann Georg Hiedler, had ze al een onecht kind: Alois. Deze jongen was toen vijf jaar en werd grootgebracht in het gezin van Hiedlers jongere broer, Johann Nepomuk. In 1876 veranderde Alois zijn achternaam Schicklgruber in Hiedler (Hitler); hij was toen 39 jaar. Naar de letter van de wet was hij hiertoe niet gerechtigd, ook al had zijn pleegvader een jaar tevoren in het bijzijn van drie getuigen voor de burgerlijke stand verklaard dat zijn broer Johann Georg de werkelijke vader van Alois was. Maar alleen de vader zelf mag door zo'n eenvoudige verklaring een kind echten, en daartoe was Johann Georg niet meer in staat: hij was al negentien jaar dood. Een overtuigend bewijs voor zijn vaderschap heeft nooit iemand kunnen leveren, en de vraag is dan ook: waarom had Johann Georg bij zijn huwelijk met Maria Anna Schicklgruber haar kind niet wettelijk als het zijne erkend? Was hij de vader wel? Of is het inderdaad waar wat in 1930, en ook later, wel werd gefluisterd: dat de fanatieke jodenhater Adolf Hitler zelf de kleinzoon zou zijn van een jood — een zekere Frankenberger, zoon uit een joods gezin te Graz, waar Maria Anna Schicklgruber als keukenmeisje had gewerkt vóór ze zwanger naar haar ouderlijk huis terugkeerde? Bevestiging van deze sensationele geruchten is nooit gevonden; evenmin kan worden bewezen dat pleegvader Johann Nepomuk in feite de verwekker van Alois zou zijn geweest. Alle verwoede nasporingen ten spijt is dan ook niet met zekerheid vast te stellen wie precies de grootvader is geweest van de despoot die later van zijn onderdanen zou eisen dat zij konden aantonen vier niet-joodse grootouders te hebben.

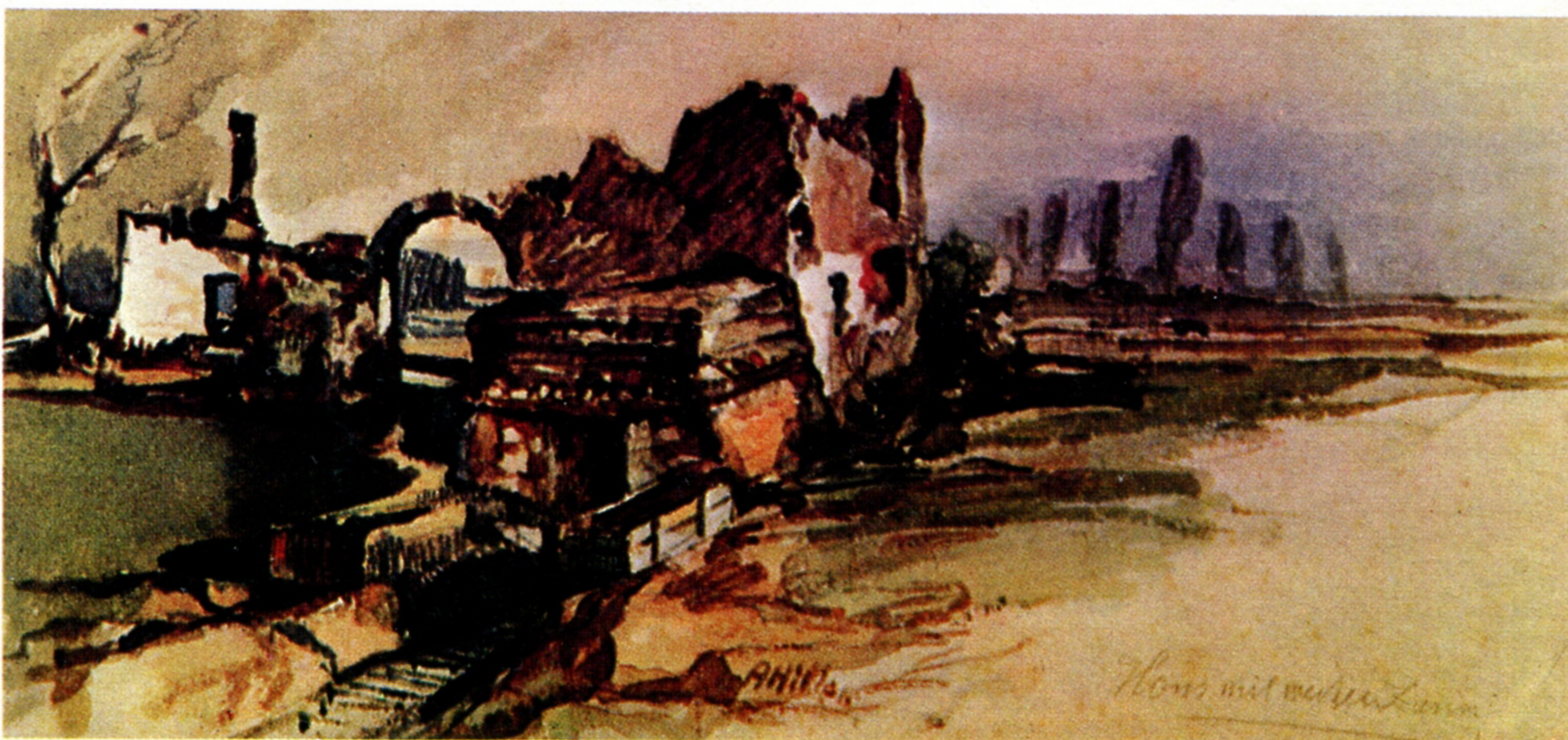
Adolf Hitler heeft de naamsverandering van Alois Schicklgruber een van de weinige goede daden van zijn vader genoemd. Overigens schijnt hij niet veel genegenheid voor de man te hebben gekoesterd. In *Mein Kampf* beschrijft hij hem als een koppige huistiran, die zijn zoon verbood kunstenaar te worden en hem wilde dwingen tot een ambtelijke loopbaan. Stellig is Alois Hitler — een grote, zware man met knevel en bakkebaarden — geen gemakkelijk heerschap geweest; toch is van hem bekend dat hij zijn kinderen zelden of nooit sloeg — een uitzondering in die tijd. Door hard werken had hij zich weten te ontworstelen aan het sobere boerenbestaan waarin hij was opgegroeid. Begonnen als schoenlapper in Wenen, had hij al op negentienjarige leeftijd een betrekking bij de douane gekregen. In zijn huwelijksleven had hij niet veel geluk gekend: van zijn eerste vrouw was hij gescheiden; zijn tweede was overleden; voor zijn derde huwelijk, met Klara Pölzl, had hij kerkelijke dispensatie moeten vragen — de bruid was een kleindochter van Johann Hiedler, formeel dus zijn achternicht!

Hofmann-Archiv

Klara, in *Mein Kampf* beschreven als een vrouw die zich liefdevol en zorgzaam voor haar gezin wegcijferde, was ruim twintig jaar jonger dan haar echtgenoot. Behalve de twee kinderen uit een van diens vorige huwelijken kreeg ze er in elf jaar tijd nog zes van haarzelf te verzorgen. Slechts twee werden volwassen: Adolf en zijn jongere zuster Paula. Niet lang na Adolfs geboorte verhuisde het gezin Hitler van Braunau naar Passau — 'also in Deutschland selber', staat in *Mein Kampf* goedkeurend genoteerd. De kinderen waren niet sterk, ook Adolf niet. Meerdere malen is dan ook wel geopperd dat Hitlers latere woedeaanvallen en onevenwichtige temperament moeten worden toegeschreven aan zijn ziekelijke jeugd. Veel geloof verdient deze veronderstelling niet: aan de slechte lichamelijke en geestelijke conditie waarin de *Führer* op latere leeftijd verkeerde, waren vooral het gebruik van verdovende middelen en slechte medische begeleiding debet. In 1895 werd Alois Hitler gepensioneerd, met behoud van het volle salaris van *Zollamtsoberoffizial in der Rangklasse IX* — de hoogste voor hem bereikbare rang, waartoe

hij in 1892 was bevorderd. Hij verhuisde eerst naar Lambach en kocht enkele jaren later een huis in Leonding. Hier maakte Adolf de lagere school af. Volgens zijn onderwijzers was hij een levendige, intelligente jongen, die zonder moeite goede cijfers haalde. Veel minder rooskleurig waren de resultaten op de middelbare school in Linz, waar Adolf in 1900 werd toegelaten. In *Mein Kampf* beweert Hitler dat hij opzettelijk zijn studie verwaarloosde: slechte cijfers zouden de autoritaire vader misschien tot het inzicht dwingen dat het verstandiger was de zoon een artistieke opleiding te laten volgen. Huiselijke spanningen bleven niet uit, de vader hield voet bij stuk, maar moest verbitterd aanzien hoe Adolf, uit onwil of uit onmacht, op school mislukte. In de eerste klas al bleef hij zitten; elke volgende overgang liep via een herexamen. Naar de vierde klas ging hij over op voorwaarde dat hij naar een andere school zou vertrekken. Vlak voor het eindexamen op de nieuwe school (in Steyr) werd hij ziek, of wendde hij ziekte voor, met als gevolg dat hij in 1905 zonder diploma op straat stond. Adolfs vader was in 1903 overleden. Zijn

moeder behield het volle pensioen en kreeg bovendien nog een wezenrente uitgekeerd zolang Adolf studeerde — of beweerde te studeren. Na zijn echec op school parasiteerde Hitler twee jaar op zijn moeder, die na de dood van haar man in Linz was gaan wonen. Twee jaar, waarin hij weigerde een beroep te kiezen en zijn tijd verdeed met dromen van een carrière als kunstschilder en van het artistieke leven in de Oostenrijkse hoofdstad.

In 1907 nam hij zijn vaderlijk erfdeel op en vertrok naar Wenen, deed er toelatingsexamen voor de Academie voor Schilderkunst — en zakte. Zijn woede op de 'benepen professoren', die zijn begaafdheid niet hadden willen erkennen, belette hem overigens niet hun advies op te volgen en zich te laten inschrijven voor een architectenstudie. Op grond van

hij de proletariërs, tot wier klasse hij van huis uit niet behoorde, en haatte hij de intellectuelen, wier peil hij door gebrek aan studiezin niet kon bereiken. Vertrouwend op zijn 'uitverkiezing' en zijn zogenaamde intuïtie, afkerig echter van geregelde arbeid en gespeend van realiteitszin of verantwoordelijkheidsbesef, was hij als het ware voorbestemd tot chronisch diletstantisme.

Een klankbord had de neurotische 'autodidact' intussen gevonden: August Kubizek, een naïeve jongeman die musicus wilde worden en bereid was Hitlers eindeloze gezwets aan te horen. Na zijn moeders dood betrok Hitler samen met hem een huurkamer in Wenen. Dagen en nachten vulde hij met opgewonden vertogen over kunst en architectuur. Eind 1908 kwam het echter tot een

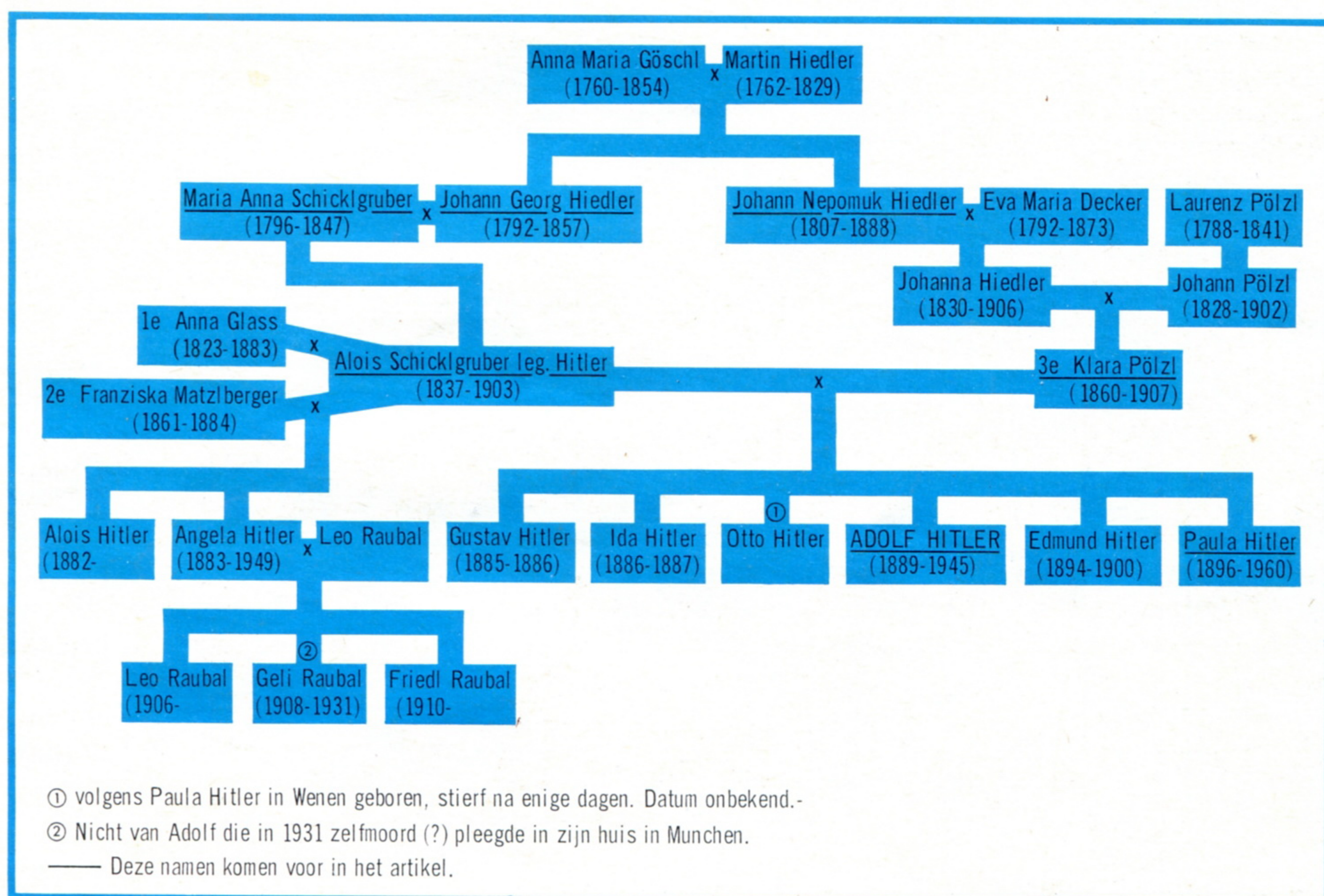
voerde zodra hij weer wat geld had; dan zat hij in de opera, zwelgend in de heroïeke bombast van Wagner, die hij verafgoodde. Hooglopende onenigheid met Hanisch noopte Hitler in 1910 zelf zijn werk te verkopen.

In *Mein Kampf* geeft Hitler hoog op van het 'granieten fundament' voor zijn levensbeschouwing, dat hij door gestaag lezen en studeren in deze tijd zou hebben gelegd. Maar voor zover bekend las hij hooguit een paar kranten en brochures. De argumenten die hij eruit putte, herhaalde hij eindeloos in verhitte politieke discussies met andere querulanten in het tehuis. De broeierige Weense sfeer, waarin antisemitisme, Groot-Duitse fantasieën en overtrokken nationalisme tot de mode behoorden, en de voortdurende omgang met maatschappelijke mislukkingen zijn van beslissende invloed geweest op de vorming van de latere *Führer aller Deutschen*.

In 1913 is Hitler vierentwintig jaar. Nog steeds loopt hij gevaar wegens ontduiking van de dienstplicht te worden aangehouden. Die zomer wijkt hij uit naar München, laat er zich inschrijven als 'staatloos', maar ontkomt toch niet aan de Oostenrijkse autoriteiten. Een brief vol zelfbeklag redt hem niet van de keuring, die echter, begin 1914, tot zijn opluchting uitwijst dat hij wegens te zwakke gezondheid voor militaire dienst ongeschikt is. Zijn ongeregelde bestaan zet hij in München op de oude voet voort. In München ook beleeft hij de dag waarop Duitsland aan Rusland de oorlog verklaart. Te midden van een uitzinnig gelukkige menigte staat Adolf Hitler die eerste augustus op de Odeonplatz: nu zou alles anders worden. En Hitler, de dienstweigeraar, de afgekeurde, meldt zich vrijwillig om te kunnen deelnemen aan die oorlog, 'de vader aller dingen', de verwezenlijking van de ideale maatschappij, waarin 'volksgemeenschap' en 'leidersbeginsel' de dragende pijlers zijn!

Met een Beiers infanterieregiment vertrekt hij in de herfst van 1914, na een korte opleiding, naar het front in Vlaanderen; hij wordt er ingezet als koerier-wielrijder. Verder dan tot soldaat eerste klasse zal hij het niet brengen; tot leiding geven achten zijn superieuren hem niet in staat. Zijn kameraden vervreemdt hij van zich door zijn eindeloze tirades tegen de joden, de marxisten, de defaitisten. Moedig is hij wel. Nog geen maand na aankomst aan het front wordt hij al gedecoreerd met het IJzeren Kruis tweede klasse. In 1916 verwondt een granaatsplinter hem aan de linkerdijs. Na zijn herstel, in Duitsland, meldt hij zich opnieuw vrijwillig voor frontdienst. Hij maakt de loopgravenoorlog in Frans-Vlaanderen mee. In mei 1918 wordt hem een regimentsonderscheiding opgespeld en in augustus daarop krijgt hij wegens moedig gedrag tijdens een gevechtspatrouille het IJzeren Kruis eerste klasse. In oktober 1918 raakt hij voor de tweede maal gewond, nu tijdens een Engelse gasaanval. Tijdelijk blind, met een shock, wordt hij afgevoerd naar het hospitaal in Pasewalk, niet ver van Stettin. Hij beleeft er het einde van de oorlog: Duitslands nederlaag, de 'dolkstoot in de rug', het uitroepen van de republiek. Volgens *Mein Kampf* huilt hij van woede om zoveel vernedering en besluit hij '*Politiker zu werden*'. Adolf Hitler heeft eindelijk een doel.

Linksboven: een merkwaardige foto van Hitler (met piekhelm) uit de winter '14-'15 toen hij als ordonnans in Vlaanderen was.

De stamboom van Adolf Hitler.

Linksonder: een van de aquarellen die Hitler aan het front maakte.

onvoldoende vooropleiding werd hij echter ook hiervoor afgewezen.

Eind 1907 keerde hij tijdelijk terug naar Linz om er zijn zieke moeder te verzorgen. Twee maanden na haar dood (zij stierf in december 1907) vertrok hij opnieuw naar Wenen. Financiële zorgen kunnen hem niet hebben gekweld; het hem toekomende deel uit de erfenis van zijn ouders, aangevuld met de wezenuitkering die hij als 'student' nog steeds kreeg, vrijwaarde hem voor materiële nood. De trieste voorstelling van zaken die in *Mein Kampf* wordt gegeven, is dan ook schromelijk overdreven, zo niet verzonnen. Gefrustreerd was Hitler wél, maar hoe kon het ook anders, na alle mislukkingen die hij, nog geen twintig jaar oud, al achter de rug had? Maatschappelijk tussen wal en schip gevallen, verachtte

breuk tussen de twee dromers. Hitler pakte zijn boeltje en zette zijn fantasieleven alleen voort — verhuizend van de ene kamer naar de andere, in een poging de autoriteiten te ontlopen die hem in 1909 voor militaire dienst hadden opgeroepen. Tenslotte dook hij onder in een tehuis voor daklozen. Zijn geld raakte nu op, maar in het tehuis trof hij een zekere Hanisch, een scharrelaar, die wel brood zag in de 'schilderende' Hitler. Hanisch stelde voor: hij zou prentbriefkaarten aan de man brengen, Hitler moest ze schilderen; de opbrengst zouden ze samen delen. Aanvankelijk lukte de opzet; zelfs verhuisden de twee compagnons naar een mannentehuis van beter allooi. De zakelijke relatie was echter niet bestand tegen de grillen van Hitler, die bij vlagen werkte, maar niets uit-

HERMANN GOERING

HITLER EN DE NSDAP TOT 1929

DE OPMARS VAN DE TAMBOER

DRS. A. V. N. VAN WOERDEN

RUDOLF HESS

In het zevende hoofdstuk van *Mein Kampf* heeft Hitler zeer pathetisch beschreven hoe hij in november 1918 in een militair hospitaal de 'grootste schanddaad van de eeuw' beleefde: de ineenstorting van het keizerlijke Duitsland. Volgens hem was die niet een gevolg van innerlijke zwakheid of vijandelijke overmacht, maar van bewust landverraad door de joden en de 'novembermisdadigers'. En hij laat zijn relaas culminerend in de bekende woorden: '*Ich aber beschloss nun Politiker zu werden.*'

Hoe dit zij, voorlopig keek Hitler de politieke kat uit de boom. Nadat hij uit het hospitaal was ontslagen, keerde hij terug naar Beieren. Daar bleef hij in militaire dienst, ook toen de Duitse novemberrevolutie juist daar steeds radicalere en tenslotte zelfs communistische vormen aannam. Hitler moest hier niets van hebben, maar hij paste zich aan. Zijn kans kwam in mei 1919, toen de contrarevolutie in Beieren zegevierde. Hij verried soldaten die met het revolutionaire bewind hadden samengewerkt en kreeg de opdracht door 'voorlichting' de discipline en het moreel van de troepen te helpen herstellen. Hoe hij die taak opvatte, blijkt uit een brief die hij in september aan een zekere Gemlich schreef. Hierin stelde hij de joden voor als de drijvende kracht achter de revolutie en de republiek van Weimar. Zij zouden altijd en overal parasiteren op het volk waaronder zij leefden en een Duitse wedergeboorte zou slechts mogelijk zijn door het ontrechten en 'verwijderen' van de joden.

In diezelfde maand kreeg Hitler opdracht om een onderzoek in te stellen naar een klein groepje in München dat pas was opgericht en

ADOLF HITLER

Een foto van Adolf Hitler uit 1921, het jaar waarin hij eerste voorzitter 'met dictatoriale bevoegdheid' van de NSDAP werd.

Rechts: kort na zijn vrijlating uit de vesting Landsberg spreekt Hitler op een kerstfeest in de Münchener Bürgerbräukeller.

Deutsche Arbeiter Partei (DAP) heette. De leden, middenstanders en geschoolde arbeiders, maakten een onbenullige, maar niet onsympathieke indruk op hem; ook zij waren tegen de joden en de 'novembermisdadigers'. Na enige aarzeling trad hij toe tot hun partij, waarin hij meteen de functie van propagandaleider kreeg. Hitler pakte zijn werk zo grootscheeps aan, dat spanningen met het oude bestuur onder leiding van Anton Drexler onvermijdelijk werden.

De DAP was oorspronkelijk een echt kleinburgerlijke aangelegenheid. Ze was een van de vele *völkische* (nationalistisch-racistische) groepjes die in die tijd vooral in Beieren als paddestoelen uit de grond schoten. Volgens Hitler beschikten deze mensen wel over juiste inzichten — met name het antisemitisme — maar deden ze niets om die in daden om te zetten. Tegenover de linkse partijen, de 'huurtroepen van het jodendom', konden de *völkische* groepjes en de rechtse partijen wel een nationale ideologie stellen, maar tegelijk waren ze laf, inefficiënt, klassegebonden en daardoor niet in staat de Duitse arbeiders te begrijpen en voor zich te winnen. Wat Hitler wilde was een partij die dat wél kon en die bereid was op het punt van demagogie en organisatie van de vijand te leren. Dat was dan volgens hem het ware socialisme, het nationaal-socialisme.

Hitler wist zijn ideeën in de DAP door te drijven. Hij organiseerde grote vergaderingen, hield opzwepende redevoeringen, werkte met schreeuwende reclame en pakkende symbolen als het hakenkruis en trad bijzonder provocerend op. Zijn activiteit werd met succes bekroond; de partij breidde zich in snel tempo over heel Beieren uit. Begin 1920 werd het woord *Nationalsozialistische* aan haar naam toegevoegd (NSDAP) en sindsdien werden de leden nationaal-socialisten, ook wel nazi's genoemd. Eind 1920 kon met steun van het leger een krant worden aangekocht: de *Völkischer Beobachter*. Hitler trad steeds meer op de voorgrond, en toen hij op bepaalde punten zijn zin niet kreeg, trad hij in juli 1921 uit de partij en stelde een ultimatum: als voorwaarde voor zijn terugkeer moest het bestuur aftreden en hijzelf eerste voorzitter worden 'met dictatoriale machtsbevoegdheid'. De propagandaleider had zich inmiddels zo onmisbaar gemaakt, dat de oude garde toegaf, en prompt werd hij door een van zijn kornuiten als *unser Führer* voorgesteld. Drexler werd erevoorzitter.

HEINRICH HIMMLER

JULIUS STREICHER

Heel informatief is een politierapport over een vergadering die Hitler in deze tijd belegde. 'Van de mannelijke deelnemers,' zo lezen we, 'bestond het grootste deel uit zeer dubieuze elementen, Oppersilezische avonturiers die met decoraties, eretekens en hakenkruisen waren uitgedost. Tot de betere stand en de middenstand behoorden waarschijnlijk nauwelijks meer dan honderdvijftig deelnemers.'

Met die dubieuze elementen werden de beruchte vrijkorpisten bedoeld, ontwortelde vechtjassen die zich in de geordende burgermaatschappij en de nieuwe Duitse democratie niet meer thuisvoelden. Dat waren mannen die Hitler kon gebruiken en die hij nu in groten getale de NSDAP binnenloodte, ter vervanging van 'burgerlijke' figuren als Drexler.

Tot hetzelfde type behoorden Rudolf Hess, Ernst Röhm en Hermann Goering, van wie de ster nu snel steeg. Het laatstgenoemde tweetal organiseerde de nieuwgevormde *Sturmabteilung* (SA), op militaire leest geschoeide knokploegen die in en buiten de vergaderingen van de partij een ware terreur uitoefenden. Een en ander betekent niet dat Hitlers demagogie haar aantrekkingskracht op de kleine burgerij verloren zou hebben. Juist deze groep werd bedreigd door de enorme geldontwaarding die Duitsland in het begin van de jaren twintig teisterde en die vooral de kleine spaarders trof. Ook zij gingen op hun manier tot de massa der ontwortelden behoren waaruit de nazi's hun steeds groeiende aanhang rekruteerden.

Hitler had trouwens toch de wind mee. Het leger en vele welgestelden wisten zijn demagogie tegen het socialisme en communisme wel te waarderen en steunden hem met aanzienlijke bedragen. Regeringsambtenaren als de latere rijksminister Wilhelm Frick hielden hem de hand boven het hoofd. Men waardeerde hem als 'tamboer' in dienst van een nationale herstelbeweging. Beieren was trouwens na 1919 een toevluchtsoord van allerlei reactionaire elementen, bijvoorbeeld generaal Ludendorff, die verbitterd was over de Duitse nederlaag. Al dan niet bewapende 'vaderlandse' organisaties werden hier, anders dan in de rest van het land, gewoon getolereerd.

In januari 1923 bezetten de Fransen het Ruhrgebied om de voldoening van de aan Duitsland opgelegde herstelbetalingen af te dwingen. Bij het hele Duitse volk, ook bij de linkse

Süddeutscher Verlag

ERNST RÖHM

partijen, was de verontwaardiging groot, en de regering in Berlijn besloot tot lijdelijk verzet. Hitler meende roet in het eten van de nationale eensgezindheid te moeten gooien: '*Nicht nieder mit Frankreich, sondern nieder mit den Novemberverbrechern*', was zijn parool. Eerst moest de binnenlandse vijand, het jodendom en zijn huurtroepen, uit de weg worden geruimd, dan pas had het zin om tegen het buitenland op te treden. Ondanks deze vreemde houding steeg Hitlers gezag bij de *völkische* groepen en de radicale rechterzijde. Eind januari organiseerde hij de eerste 'Rijkspartijdag' van de NSDAP, die een groot succes werd. De *Völkischer Beobachter* kon nu als groots opgemaakt dagblad verschijnen. In de loop van het jaar kreeg Hitler de politieke leiding van een tweetal federaties waarin de NSDAP met een paar uit de vrijkorpsen voortgekomen militaire organisaties samenwerkte.

Tegelijk kwam het Hitler bijzonder goed uit dat de verhouding tussen Beieren en de centrale regering in Berlijn steeds slechter werd. In september droeg de Beierse regering haar gezag over aan de monarchist Gustav von Kahr. Later vormde deze met generaal Von Lossow en de commandant van de Beierse politie Von Seisser een driemanschap. Deze heren legden bevelen uit Berlijn gewoon naast zich neer. Zij aarzelden echter het conflict met de centrale regering op de spits te drijven.

Intussen naderde bij de niet erg gedisciplineerde SA en de andere militaire organisaties de stemming van 'Op naar Berlijn' het kookpunt en dit schijnt Hitlers voornaamste reden te zijn geweest om een wonderlijke stunt uit

ANTON DREXLER

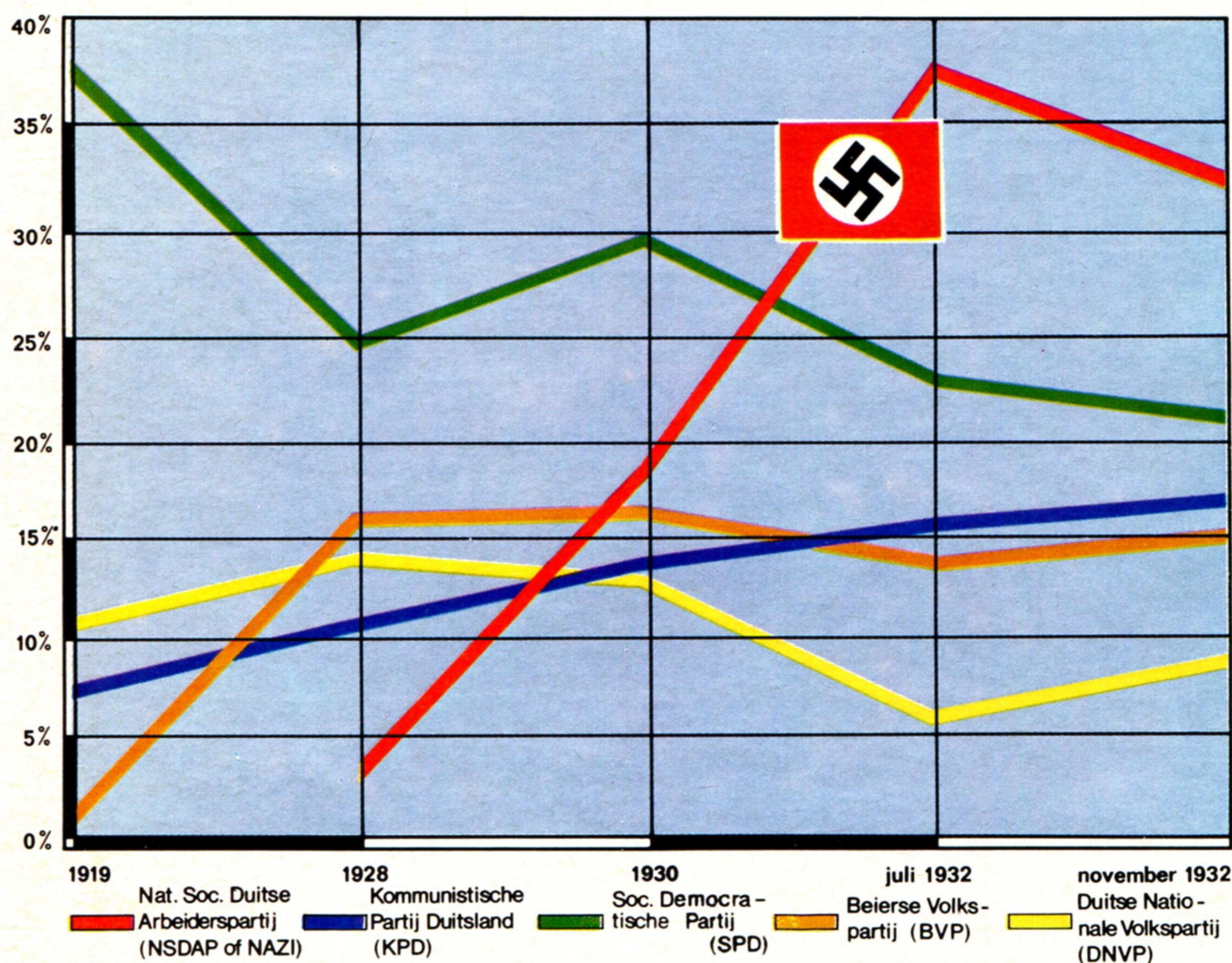

te halen. Op de avond van de achtste november drong hij, vergezeld van Goering en zwaargewapende SA-mannen, de in een voorstad van München gelegen Bürgerbräukeller binnen, waar Von Kahr voor een uitgelezen publiek het woord voerde. Na een pistoolschot in het plafond proclameerde hij in uiterste opwinding de 'nationale revolutie'. Vervolgens beval hij Kahr, Lossow en Seisser met hem naar een zijvertrek te gaan. Toen het driemanschap bezwaren maakte tegen deze manier van doen, ging hij weer de zaal in en wist daar met kreten als: 'Die Regierung der Novemberverbrecher in Berlin wird für abgesetzt erklärt' de aanvankelijk vijandige stemming geheel te doen omslaan. Het driemanschap kon het gejuich in de zaal horen, en toen bovendien Ludendorff verscheen en

lucht was. Het leger weigerde mee te doen, en toen het driemanschap de Bürgerbräukeller had verlaten, distantieerde het zich van Hitler en Ludendorff en ontbond het de NSDAP en de met haar gelieerde organisaties. Hitler was de situatie niet meer meester en liet zich tenslotte door Ludendorff overhalen tot een mars naar het centrum van München; misschien konden de rebellen zo nog de bevolking op hun hand krijgen. De afloop is bekend: bij de Feldherrnhalle kwam het tot een schietpartij met de politie, waarbij een aantal doden vielen, en de hele onderneming stortte als een kaartenhuis ineen. De Führer ging op de vlucht en werd al gauw gearresteerd. Toen Hitler een paar maanden later terechtstond wegens hoogverraad, had hij weer praat voor tien. Hij dreef Kahr, Lossow en

de oorzaken van zijn echec na te denken, en vooral om voor zichzelf de vraag te beantwoorden wat hij nu eigenlijk wilde bereiken en hoe. Deze bezinning leidde er niet toe dat hij tot 'betere' gedachten kwam, maar wél dat hij een logische orde en een ijzeren consequentie in reeds bestaande denkbeelden en gevoelens bracht. Het resultaat heeft hij neergelegd in zijn boek *Mein Kampf* dat in 1925 en 1926 in twee afzonderlijke delen werd gepubliceerd.

Mein Kampf is een wonderlijk en in gebrekkig Duits geschreven boek, waarin autobiografische elementen en politieke beschouwingen, zelfrechtvaardiging en zelfonthulling, bewuste misleiding en cynische openhartigheid een bijna onontwarbaar geheel vormen. Het verhaal over Hitlers eigen leven en carrière

Rechts: *Mein Kampf* werd in de eerste jaren weinig gekocht; een feit waarop deze spotprent uit *Simplicissimus* honend reageert.

Na de putsch van '23 koos Hitler voor de legaliteit. Deze grafiek toont de verkiezigingsresultaten van de NSDAP na 1928.

zich bereid verklaarde mee te doen, gaf het toe.

Men heeft deze vertoning, in de geschiedenis bekend als de 'Hitler-Putsch', wel gezien als een eerste greep naar de macht in heel Duitsland. In werkelijkheid was Hitler in 1923, ook in eigen ogen, nog vóór alles de 'tamboer' van de nationale revolutie. Alleen bij wijze van noodsprong probeerde hij nu iets aan het rollen te brengen waarvan hij zelf niet wist hoe het verder moest gaan. Verscheidene van zijn uitlatingen wijzen op een desperadomentaliteit. Wel sprak hij van een 'rijksregering Hitler', maar als beleid wist hij in de komende nacht niets beters te bedenken dan de kreet: 'Propaganda, Propaganda, es kommt jetzt nur noch auf Propaganda an!'

Spoedig bleek dat Hitlers stunt een slag in de

Seisser, die als getuige à charge optraden, lelijk in het nauw, en hij kon dat doen omdat de heren genoeg boter op hun hoofd hadden. Hadden zij geen hoogverraad gepleegd jegens de centrale regering in Berlijn? Intussen wachtte Hitler er zich wel voor het leger als zodanig voor het hoofd te stoten. 'Eens zal het uur komen dat het leger aan onze kant zal staan,' voorspelde hij. En zo bereidde hij nog vóór het uitspreken van het vonnis zijn politieke come-back voor.

Het vonnis was mild: vijf jaar vestingstraf, die hij niet eens volledig zou hoeven uitzitten. Het werd een comfortabel verblijf in Landsberg aan de Lech. Hitler en zijn medeveroordeelden genoten een grote mate van vrijheid. Het belangrijkste was echter dat Hitler nu tijd kreeg om over de zin van zijn activiteit en

re is zo vermengd met de politieke beschouwingen, dat het als historische bron met de grootste voorzichtigheid dient te worden gebruikt. Er is geen twijfel aan dat het echec van 1923 een geduchte les voor Hitler is geweest, maar in plaats van daar rond voor uit te komen doet hij in zijn boek net alsof de inzichten die hij nu verkondigt, zijn handelen reeds lang tevoren bepaald hadden. Deze anachronistische voorstelling van zaken is het meest opvallend wanneer de schrijver het over problemen van politieke strategie heeft. Van ouder datum zijn de meeste recepten op het gebied van de propaganda. Hitler, die vooral als demagoog zoveel succes had gehad, blijkt van de domme, 'vrouwelijk aangelegde' en eindeloos manipuleerbare volksmassa een bijzonder lage dunk te hebben.

Gestern noch auf stolzen Rossen . . .

(Zeichnung von E. Sch)

„Zwölf Mark kost' dees Büachl? A bisl teier, Herr Nachbar . . . Zündhölzeln ha'm S' Koane??“

Maar daarnaast wemelt het in *Mein Kampf* van de passages waarin Hitler bovengenoemde recepten meteen met veel pathos in praktijk brengt. Waar onthult de schrijver nu wat hij werkelijk in zijn schild voert en waar probeert hij de lezer iets wijs te maken dat hij zelf niet gelooft? Historisch onderzoek heeft naderhand, vooral op grond van Hitlers latere daden en vertrouwelijke uitlatingen, aan het licht gebracht wat echt gemeend en wat gewoon boerenbedrog is. 'Echt' blijken dan, behalve de meeste passages over politieke strategie en het manipuleren van de domme massa, de uiteenzettingen over ras, rassenvermenging en jodendom te zijn, en verder de plannen voor een nieuwe buitenlandse politiek. Hier ligt wat Hitler het 'granieten fundament' van zijn handelen noemt.

Het 'echtst' en ook het oudst is wel Hitlers fervente haat tegen de joden, die hij in verband brengt met en de schuld geeft van alles waar hij verder een afkeer van heeft: de voorstelling van de menselijke gelijkwaardigheid, de democratie, het socialisme, het communisme en ook het christendom. Natuurlijk was het antisemitisme propagandistisch bijzonder bruikbaar, maar populair uitgedrukt loog Hitler op dit punt zo hard dat hij het zelf geloofde. Wij weten hoe hij na 1939, niet ten bate maar ten koste van de Duitse oorlogsinspanning, de joden in zijn machtsgebied heeft laten 'verwijderen'.

De joden ondermijnen volgens Hitler stelselmatig datgene wat hij later de natuurlijke orde zou noemen. Die orde bestaat hierin dat de Ariërs, aan wier activiteit de *Kultur* van alle tijden en alle volken te danken is, minder begaafde rassen, de Slaven, beheersen en voor hun eigen doeleinden gebruiken. De joden echter organiseerden al in het oude Egypte en het oude Rome slavenopstanden tegen de Ariërs, precies zoals zij dat nu door middel van het bolsjewisme doen; in feite zijn alle emancipatiebewegingen hun werk. Zij proberen door het bevorderen van rassenvermenging het bloed van de Ariërs te verpesten en door het prediken van humanitaire denkbeelden hun zelfbewustzijn te verzieken. Hitler, die principieel in de menselijke ongelijkwaardigheid gelooft, wil nu in een geweldige contrarevolutie de heerschappij van de Ariërs herstellen en consolideren. Dat is zijn eigenlijke doel.

Maar wie zijn nu in de twintigste eeuw de Ariërs? Evenmin als de joden vormen zij een ras in antropologische zin. Maar terwijl men nog betrekkelijk gemakkelijk kan vaststellen wie jood of van joodse afstamming is, kan het predikaat Ariër naar believen worden toegekend en ingetrokken. Ook dit bood propagandistisch grote voordelen; al naar het hem uitkwam kon Hitler suggereren dat hij het Duitse volk in zijn geheel, de ondernemers of welke groep dan ook als Ariërs beschouwde. In werkelijkheid reserveerde hij het predikaat voor hen die, uit welk milieu dan ook afkomstig, zich in de praktijk toegewijde, bekwame en gehoorzame nationaal-socialisten betoonden. Dit heeft zoals een enkele blik op de fysionomie van de nazikopstukken leert helemaal niets met rassenkunde of zelfs maar met rassentheorie te maken. Maar Hitler meende dat deze nieuwe elite over een bepaald soort bloed moest beschik-

ken. In elk geval was zij volgens hem geroepen om de macht over te nemen van de oude elite van vorsten, adel en bourgeoisie, die hij in *Mein Kampf* en elders afschildert als laf, gedegenereerd en niet in staat om haar wil aan de door het jodendom en zijn huurtroepen misleide niet-Arische massa op te leggen. Een wonderlijke contrarevolutie, die een premie stelt op zeer plebejische eigenschappen en zich dan ook nog bedient, uit noodweer volgens Hitler, van zogenaamd door de joden uitgevonden wapens als leugen, fanatisme en terreur!

Deze nieuwe Arische heerschappij kan onmogelijk tot Duitsland beperkt blijven, al was het alleen maar omdat het Duitse woongebied te klein is dan dat de Ariërs er werkelijk zouden kunnen gedijen. Als Hitler in dit verband beweert dat Duitsland overbevolkt is, moet men goed begrijpen wat hij daarmee bedoelt. Overbevolkt is naar zijn mening een land dat op een of andere manier afhankelijk is van het buitenland en waarin handel en industrie de landbouw zijn gaan overwoekeren. Volgens Hitler is dat uit een oogpunt van raciale hygiëne een ongezonde situatie en daarom, niet op economische gronden, eist hij *Lebensraum*. Daarop is ook het hele ontwerp van een nieuwe buitenlandse politiek gericht dat hij in *Mein Kampf* presenteert. Dit ontwerp culmineert in de vijftien jaar later uitgevoerde aanval op Rusland.

Op zichzelf beschouwd zijn al deze ideeën niet origineel; men kan ze al eerder vinden bij verschillende conservatieven en nationalist in en ook buiten Duitsland. Wél origineel is de manier waarop Hitler ze tot een sluitend geheel heeft gecombineerd. In zoverre, en in zoverre als hij ze met een niets ontziende consequentie in praktijk heeft laten brengen, is hij nog iets meer geweest dan een gewone Duitse nationalist. Iemand als Goering zou als Duits staatshoofd niet zo lichtvaardig de Tweede Wereldoorlog hebben ontketend, en zeker niet zulk een absurde prioriteit hebben verleend aan de fysieke vernietiging van het jodendom.

Intussen presenteert Hitler deze fantastisch-onmenselijke voorstellingen en doelstellingen als evenzovele vanzelfsprekendheden, die op de 'ijzeren logica van de natuur' zouden berusten en waarvan de uitvoering niet alleen noodzakelijk, maar zonder meer mogelijk zou zijn. De desperadomentaliteit van vóór 1924 is vervangen door een vast vertrouwen in de toekomst. Bovendien heeft Hitler zich er nu van overtuigd dat er een hogere taak dan die van tamboer voor hem is weggelegd: hijzelf is de geniale staatsman die geroepen is om de 'waarheden' van *Mein Kampf* te verwirkelijken. Op het Duitse publiek, dat hem zojuist jammerlijk had zien falen, maakten dit optimisme en dit zelfbewustzijn vooralsnog weinig indruk. Men reageerde met een ongelovig schouderophalen; Hitlers boek werd in de eerste jaren weinig gekocht en nog minder gelezen.

Helaas zou spoedig blijken dat het Hitler niet alleen ernst was met zijn ideeën en zijn plannen, maar dat hij ook de nodige politieke ervaring had opgedaan om ze tijdelijk in praktijk te brengen. Was hij alleen maar een monomaan fanaticus geweest, dan was *Mein Kampf* nu evenzeer vergeten als de talloze ge-

schriften van meer sympathieke dromers en wereldverbeteraars. Maar Hitler was óók een bekwaam demagoog en organisator, en bovendien ontwikkelde hij zich nu tot een geraffineerd tacticus, die geleerd had zijn kans af te wachten.

'Legaliteit' werd Hitlers parool, toen hij reeds in december 1924 was vrijgelaten. Alleen zo zou hij het vertrouwen van het leger en van de rechterzijde kunnen herwinnen dat hij nodig had om aan de macht te komen. Die legaliteit hield een uiterlijke aanpassing aan de bestaande democratische grondwet in, meedoen aan de verkiezingen en het parlementaire bedrijf — maar alleen om de republiek van binnen uit te ondermijnen, te veroveren en door een autoritaire staatsvorm te vervangen. Zo'n politieke strategie vereiste niet alleen een andere tactiek, maar ook een andere organisatie. In feite was de NSDAP die in februari 1925 weer werd opgericht, een geheel nieuwe partij, niet bedoeld om in Beieren met wapengeweld naar de macht te grijpen, maar om in Duitsland miljoenen aanhangers te winnen.

Dit betekende in de eerste plaats dat de SA niet langer een militaire organisatie, maar een partij-instrument voor propagandistische doeleinden moest zijn. Het oude avonturiers- en vrijbuitertype werd zoveel mogelijk uitgeschakeld. Daarnaast werd de *Schutzstaffel* (SS) opgericht, een elite-organisatie wier devies was: '*Meine Ehre heisst Treue*'. Dat wil zeggen: onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. De leiding van dit korps werd in 1929 toevertrouwd aan Heinrich Himmler.

Maar de nieuwe koers betekende vooral een bureaucratische opbouw en een straffe centralisatie van de partij als geheel. Naarmate de NSDAP zich ook over Noord-Duitsland uitbreidde, eiste Hitler met des te meer nadruk onvoorwaardelijke onderwerping aan de 'centrale' in München. Dit leidde aanvankelijk tot een conflict met een aantal nazi-leiders in Noordwest-Duitsland. De gebroeders Gregor en Otto Strasser en ook de nieuwe ster Joseph Goebbels moesten niets van de Münchense bureaucratie hebben en wilden het socialisme van de NSDAP in een revolutionair-antikapitalistische zin opvatten.

Hitler wist aan deze insubordinatie en aan deze ketterijen snel een eind te maken. Goebbels kwam geheel onder zijn invloed en werd districtsleider van Berlijn; alleen Otto Strasser bleef lastig en brak tenslotte in 1930 met de partij.

Voortaan mocht zonder goedkeuring van de centrale in München geen pamflet worden gedrukt, ja geen nieuw lid worden aangenomen. Aan de top van het hele apparaat troonde de *Führer* als een soort paus. Om de eigenaardigheden van 'Ahi' werd ook binnen de partij wel gelachen, maar dank zij een combinatie van institutionele onmisbaarheid en persoonlijk 'charisma', Oostenrijkse minzaamheid en slinkse intriges wist hij zijn gezag te handhaven.

In de eerste jaren had de nieuwe NSDAP de wind niet mee. De democratie scheen zich in Duitsland geconsolideerd te hebben, bij de verkiezingen kregen de nazi's maar weinig stemmen en het leger en de welgestelden lieten als donateur verstek gaan. Maar dat zou anders worden.

DE REPUBLIEK VAN WEIMAR

DEMOCRATIE ZONDER INHOUD

DRS. A. V. N. VAN WOERDEN

Dr. Erich Salomon Peter Hunter, Amsterdam

**Twee jaar voor Hitler aan
de macht kwam, verscheen de NSDAP-fractie
(ondanks een verbod hiertoe)
in uniform in de Rijksdag.**

Op de vorige bladzijden hebben we alle aandacht op Hitler, zijn ideologie en zijn beweging geconcentreerd, wat onvermijdelijk een eenzijdig beeld opleverde. Natuurlijk opereerden de nazi's niet in een geïsoleerde ruimte; ze waren uit een bepaalde samenleving voortgekomen, bewogen zich daarin en probeerden die deels te veroveren, deels te vernietigen. Hoe zag die samenleving er nu uit? Wat was die 'jodenrepubliek', waaraan Hitler eerst door een frontale aanval, daarna langs

'legale' weg een eind wilde maken? Wie waren die 'novembermisdadigers' tegen wie hij zo tekeering?

In tegenstelling tot wat Hitler en trouwens vele anderen met hem beweerden, dankte de republiek van Weimar haar ontstaan niet aan bewust landverraad of aan joodse machinaties, maar aan het echec van het oude regime en aan de oorlogsmoeheid van de Duitse bevolking. Toen de autoritaire oorlogsleider Ludendorff de nederlaag zag naderen, drong hij eind september 1918 zelf aan op de invoering van een parlementaire regering in Duitsland, voornamelijk om de verantwoordelijkheid voor de nederlaag af te schuiven op de oppositie en de civiele instanties. Het directe

den. Niettemin kregen zij van Hitler de naam 'novembermisdadigers'.

Zoals men ziet zijn deze beide revoluties en de republiek niet voortgekomen uit iets positiefs, een bepaald ideaal of bepaalde maatschappelijke verschuivingen, maar uit iets negatiefs, de nederlaag en de oorlogsmoeheid. Geen gunstig begin voor een nieuwe staatsvorm! De parlementaire democratie die nu werd ingevoerd, had geen wortels in het Duitse volk, dat eeuwenlang op autocratische wijze was geregeerd. Bovendien kreeg de jonge republiek de volle verantwoordelijkheid te dragen voor de verloren oorlog die het oude regime had gevoerd.

Het vredesverdrag van Versailles, dat de ge-

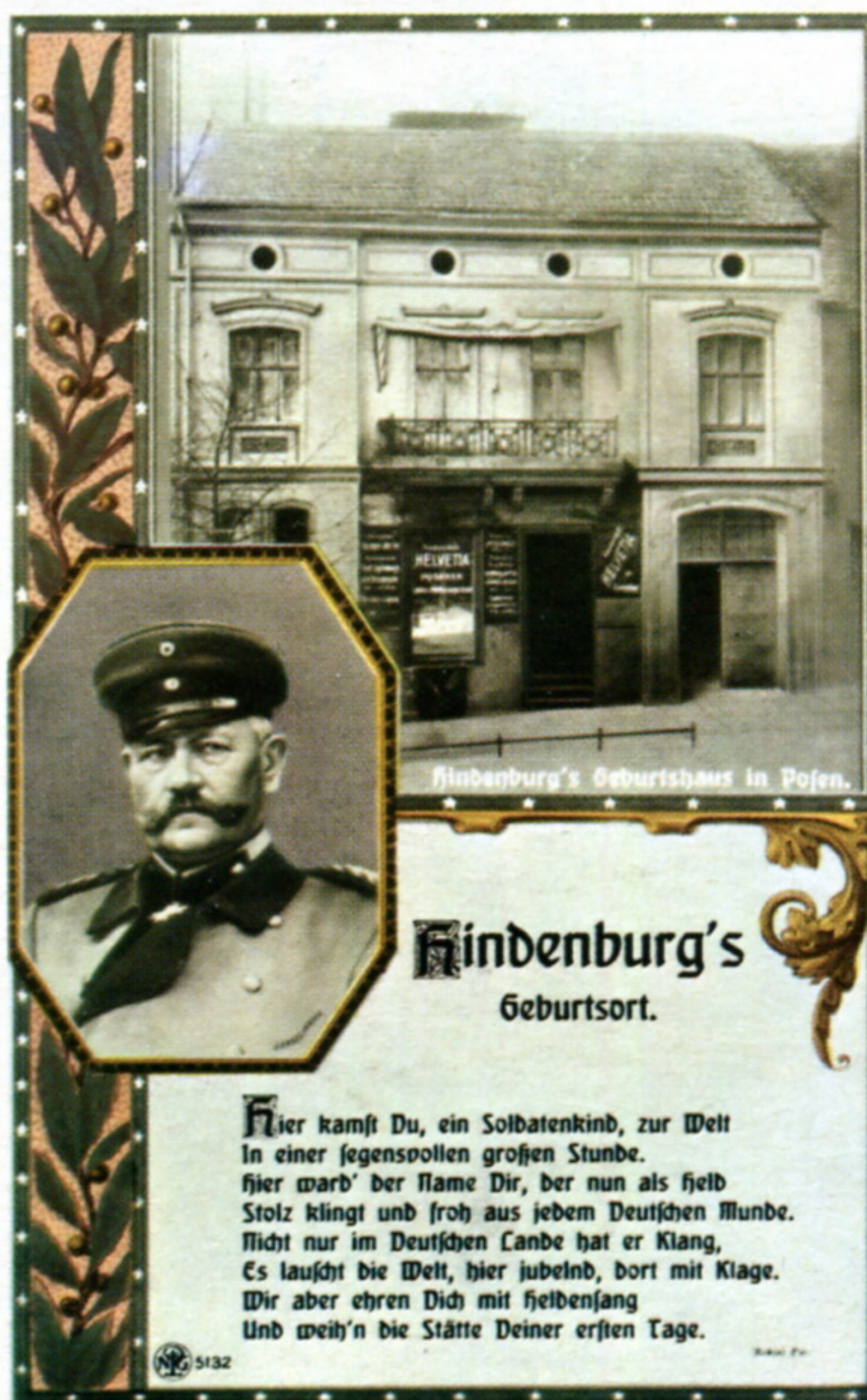
allieerden in 1919 aan Duitsland oplegden, bevatte vele harde bepalingen. Belangrijke gebieden, de oorlogsvloot en het grootste gedeelte van de koopvaardijvloot moesten worden afgestaan, aanzienlijke herstelbetalingen moesten worden verricht, delen van West-Duitsland zouden bij wijze van garantie door geallieerde troepen bezet blijven, het leger moest tot honderdduizend man worden beperkt. Deze onzalige erfenis had tot gevolg dat de republiek door haar binnenlandse vijanden werd voorgesteld als een 'kolonie' van het buitenland; dat de inflatie van de Duitse mark, die al tijdens de oorlog begonnen was, gigantische vormen ging aannemen en dat de Duitse regeringen meer aandacht gingen be-

Boven: de opstand van de matrozen in Kiel (1918) was het sein voor een algemene omwenteling die leidde tot de republiek van Weimar en de vlucht van de keizer.

Rechts: rijkspresident Hindenburg mocht dan geen democraat zijn, populair was hij wel zoals deze briefkaart-met-lofzang bewijst. Geheel rechts: Horst Wessel, de eerste 'held' van de nazi's.

gevolg van deze 'revolutie van boven af' was de regering van prins Max van Baden, waarvan ook socialisten, rooms-katholieken en democraten deel uitmaakten. Toen de Duitse admiraals, geheel buiten de nieuwe regering om, eind oktober nog een zeeslag wilden forceren, kon een 'revolutie van onder op' niet meer worden voorkomen. De matrozen kwamen in opstand en gaven zo het sein voor een algemene omwenteling. De Duitse vorsten werden afgezet en de keizer vluchtte naar Nederland. Op 9 november proclameerde de socialist Scheidemann in Berlijn de republiek. De meeste socialisten hadden deze ontwikkeling niet gewild en probeerden de volksbeweging nu in ordelijke banen te lei-

Ullstein

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

steden aan problemen van buitenlandse politiek dan aan de opbouw van de toch al niet sterke democratie.

Op 19 januari 1919 werden verkiezingen gehouden voor een Nationale Vergadering, wier eerste taak bestond in het opstellen van een grondwet voor de nieuwe staat. Dit gebeurde in het stadje Weimar, waaraan de republiek ook haar naam ontleende. De manier waarop de Duitse democratie in deze grondwet werd ingericht, heeft voor de toekomst ernstige gevolgen gehad. Aan de ene kant zou de volkswil zich periodiek uiten in het verkiezen van een Rijksdag, die de centrale regering kritisch zou moeten begeleiden. Maar aan de andere

kant zou hetzelfde volk om de zeven jaar een rijkspresident kiezen, die in geval van nood-situaties belangrijke en niet nauwkeurig omschreven bevoegdheden kreeg. Daarnaast zouden er in de voormalige vorstendommen van zeer ongelijke grootte, thans landen genoemd, regionale parlementen met regionale regeringen komen.

Dat dualisme van Rijksdag en rijkspresident zou niet zulke ernstige gevolgen hebben gehad, wanneer Duitsland op de manier van Engeland en de Verenigde Staten een tweepartijstelsel had gekend. Maar dat was geenszins het geval. Behalve de extremisten van links en van rechts (de communisten, respectievelijk de *völkische* groepen en de

en het aanvaarden van compromissen eigenlijk geen kaas hadden gegeten. Zwakke en niet lang regerende kabinetten (in totaal twintig) waren het gevolg, en bovendien een toenemende macht van de rijkspresident. Aanvankelijk werd dit ambt door de rechtse socialist Ebert in democratische zin uitgeoefend. Maar in 1925 werd een zogenaamd boven de partijen staande figuur, de populaire veldmaarschalk Von Hindenburg, tot rijkspresident gekozen. Deze grijsaard, die in 1932 werd herkozen, zou in de nadagen van de republiek nog veel onheil aanrichten.

Het meest bedenkelijke was evenwel dat, hoe democratisch de grondwet en de staatsinrichting ook mochten zijn, het Duitse ambtena-

in binnen- en buitenland. De eerste jaren waren moeilijk. Wel behaalden de eigenlijke democratische partijen, de zogenaamde coalitie van Weimar (SPD, DDP en Centrum), bij de verkiezingen voor de Nationale Vergadering een meerderheid, maar reeds bij de Rijksdagverkiezingen van 1920 ging deze voorgoed verloren; merkwaardig genoeg kon de coalitie zich in Pruisen tot 1932 handhaven. Communistische opstanden, vooral in Midden-Duitsland, en rechtse acties als de Kapp-putsch en de 'veemmoorden', waarin de vrijkorpsen een vooraanstaande rol speelden, bedreigden de republiek van twee kanten.

Bijzonder moeilijk was het jaar 1923. De Fransen bezetten het Ruhrgebied, de inflatie bereikte een ongekend hoogtepunt, regeringen onder communistische invloed in Thüringen en in Saksen en rechtse machinaties in Beieren bedreigden het centrale gezag. Niettemin gelukte het Ebert, rijkskanselier Stresemann en Von Seeckt, de chef van het kleine beroepsleger, orde op zaken te stellen. De mark werd gesaneerd, de kwestie van de herstelbetalingen werd geregeld, de Fransen ont-ruimden het Ruhrgebied en in 1925 wist Stresemann als minister van buitenlandse zaken het voor Duitsland gunstige verdrag van Locarno te sluiten; een jaar later werd Duitsland opgenomen in de Volkenbond.

In de jaren na 1923 beleefde de republiek dank zij een goede conjunctuur haar bloeitijd. Weliswaar bleek het ook nu moeilijk kabinetten te vormen die werkelijk het vertrouwen van de Rijksdag hadden, maar de extremisten van links en van rechts hadden voorlopig weinig betekenis; zelfs de DNVP maakte tijdelijk deel uit van de regering. Wel was de nieuwe president Hindenburg geen democraat, maar hij hield zich strikt aan de grondwet. Mede ten gevolge van grote buitenlandse leningen kwam de Duitse economie weer tot grote welvaart. Helaas hebben de gunstige omstandigheden maar kort geduurd. In 1929 kwam er een eind aan en toen waren het niet de communisten en de vrijkorpsen, maar Hitler en zijn nazi's die een werkelijk gevaar voor de republiek gingen vormen.

Alvorens op deze confrontatie in te gaan moeten we enige aandacht besteden aan een enkele jonggestorven nazi — niet omdat hij historisch zo belangrijk zou zijn, maar omdat zich in zijn leven en in de cultus die na zijn dood van hem werd gemaakt, iets weerspiegelt van de banaliteit, de onechtheid en de zieligheid van de hele nazi-beweging.

Horst Wessel was in 1907 in Bielefeld geboren als zoon van de lutherse predikant Ludwig Wessel, die later werd overgeplaatst naar Berlijn. In de oorlog werd zijn vader, nog geen veertig jaar oud, veldprediker in de staven van de Beierse koning en van Hindenburg; later probeerde hij nog hofprediker in Potsdam te worden. Maar nauwelijks was het oude regime ineengestort, of dominee Wessel ging aanpappen met de nieuwe machthebbers, in het bijzonder met de Pruisische SPD-minister Hoffmann, die zich een nog grotere mate van inmenging in kerkelijke aangelegenheden permitteerde dan onder de landsvorsten gebruikelijk was geweest. De

Horst Wessel-Lied

Die Fahne hoch, Die Reihen dicht geschlossen,
S.A. marschiert mit mutig festem Schritt,
! Kameraden, Die Rot Front u. Reaktion erschossen,
Marschieren im Geist in unsern Reihen mit. :|

Die Straße frei den braunen Bataillonen!
Die Straße frei dem Sturmabteilungsmann!
! Es schau'n aufs Hakenkreuz voll Hoffnung schon Mil-
Der Tag für Freiheit und für Brot bricht an. :| lionen,

Zum letzten Mal wird zum Appell geblasen,
Zum Kampfe stehn wir alle schon bereit.
! Bald flattern Hitlerfahnen über alle Straßen
Die Knechtschaft dauert nur noch kurze Zeit. :|

Die Fahne hoch, Die Reihen dicht geschlossen,
S.A. marschiert mit mutig festem Schritt,
! Kameraden, Die Rot Front u. Reaktion erschossen,
Marschieren im Geist in unsern Reihen mit. :|

iert mit mutig festem Schritt / ! Kam-ra-den, Die Rot-front u. Reak-tion er-schossen / mar-schieren im Geist in un-sern Rei-hen mit

nazi's) waren er in de republiek van Weimar vijf grotere partijen, namelijk de socialisten (de SPD, aanvankelijk nog verdeeld in een linkse en een rechtse partij), de linkse liberalen (de DDP), de rooms-katholieken (het Centrum), de rechtse liberalen (de DVP) en de conservatieven (de DNVP).

Deze situatie bemoeilijkte op zichzelf al de vorming van een kabinet dat op een meerderheid in de Rijksdag zou kunnen steunen. Maar daar kwam nog bij dat de partijen onder andere namen in het keizerlijke Duitsland waren ontstaan en daar nooit in engere zin bij het regeringsbedrijf betrokken waren geweest, zodat ze van democratische procedures, het dragen van verantwoordelijkheid

renapparaat en de Duitse samenleving als geheel niet wezenlijk werden gedemocratiseerd. Het leger, de bureaucratie, de rechterlijke macht, de universiteiten, de kerken en het bedrijfsleven bleven evenzovele vreemde elementen in de republiek. Het gros van de bevolking werd er niet warm of koud van en de meeste intellectuelen gedroegen zich, of zij zich nu links of rechts opstelden, evenals de meeste partijpolitici als de bekende beste stuur-lui aan de wal.

Of deze republikeinse structuur zich zou kunnen handhaven was voor een groot deel een kwestie van conjunctuur, waaronder men dan niet alleen de economische conjunctuur moet verstaan, maar ook de politieke constellatie

kerkelijke meeloper moest spoedig wijken voor een storm van protest, waaraan niet alleen orthodoxe gelovigen, maar ook de vrijzinnige kerkhistoricus Harnack meedeed, en hij overleed reeds enkele jaren later.

Zijn zoon Horst keerde aanvankelijk tot de oude paden terug, werd lid van de 'Bismarckjeugd' van de DNVP en corpsstudent, maar toen was het zijn beurt om overstag te gaan. Hij brak met zijn nette familie en werd in personele unie een onderwereldfiguur en een SA-leider in een door de communisten beheerste voorstad van Berlijn. Een ruzie om een gewezen prostituée maakte in februari 1930 een eind aan zijn leven.

Een banale geschiedenis. Maar de Berlijnse districtsleider van de NSDAP zou niet Joseph Goebbels hebben geheten, wanneer hij niet onmiddellijk van deze ontwortelde en aan lager wal geraakte jongeman op de meest kitschige manier een nationaal-socialistische martelaar in de strijd tegen het communisme had gemaakt. Hij noemde Horst Wessel een *Christus-Sozialist*, stelde hem voor als een soort heilige en maakte van zijn begrafenis een grootse demonstratie. Het kwam Goebbels goed uit dat de jongeman tijdens zijn leven ook nog liederen had geschreven. Weliswaar bestond het grootste gedeelte daarvan uit reclamerijmelarij in de trant van 'Wenn wir hinausmarschieren ins Brandenburger Land / und stramm dort exerzieren, so sind wir schon bekannt', maar er was één werkstuk bij dat bruikbaar bleek als partijlied en dat later in het Derde Rijk officieel aan het 'Deutschland, Deutschland über alles' werd toegevoegd. Het is het zogenaamde Horst-Wessel-Lied, dat notabene werd gezongen op een melodie die al eerder door de communisten was gebruikt.

Het lied had echter één gebrek. Een van de coupletten luidde namelijk: 'Zum letzten Mal wird das Gewehr geladen / zum Kampfe stehn wir alle schon bereit / Bald flattern Hitlerfahnen über Barrikaden / die Knechtschaft dauert nur noch kurze Zeit.' Zulke bloeddorstige taal moest averechts werken op de officieren van het leger, die van niets zo'n afkeer hadden als van een nieuwe burgeroorlog. En daarom werd dit couplet, Horst Wessel of niet, ontdaan van geweer en barricaden.

Barricaden, van oudsher geassocieerd met wapengeweld tegen de overheid, het leger en de politie, daar moest ook Hitler niets van hebben. Toen in het najaar van 1930 een paar jonge officieren op beschuldiging van nationaal-socialistische celvorming in het leger voor het hoogste gerechtshof in Leipzig terechtstonden, verklaarde hij als getuige onder ede dat hij nooit anders dan langs legale weg naar de macht had gestreefd (!) en dat ook in de toekomst zou doen. Natuurlijk, zo stelde hij, wanneer hij die macht eenmaal had, dan zouden de 'novembermisdadigers' boeten, dan zouden er 'koppen rollen' en dan zouden de nazi's de staat inrichten zoals zij wensten. Waarom zou Hitler ook de weg van de frontale aanval kiezen? Sedert in 1929 ook in Duitsland de economische conjunctuur was omgeslagen, had hij weer een prachtig arbeidsveld voor zijn demagogie. Het aantal werklozen liep weldra in de miljoenen; middenstanders, boeren, studenten en jonge ar-

beiders die geen uitweg meer zagen, werden lid van of gaven hun stem aan de NSDAP. Bij de Rijksdagverkiezingen van september 1930 sprong de partij maar liefst van 12 op 107 zetels. In juli 1932 werden dat er 230 (op een totaal van 608); de beide liberale partijen waren de grote verliezers. Naarmate de nood steeg en ook de communisten daarvan profiteerden, nam de belangstelling van de welgestelden voor Hitler en zijn partij weer toe. Ondernemers als Kirdorf en Thyssen stortten grote bedragen in de verkiezingskas. De DNVP, verbitterd over haar verkiezingsnederlaag van 1928, had al in 1929 samenwerking met Hitler gezocht, wat uitsluitend aan hem ten goede kwam. Al deze heren associ-

Na het uitroepen van de republiek, op 9 november 1918, spreekt Scheidemann de Berlijners toe.

eerden Hitler met hun eigen voorstelling van de goede oude tijd, precies zoals zijn vijanden (niet alleen de communisten!) hem associeerden met datgene waarvan zij traditioneel al een afkeer hadden. Zijn specifieke misdadigheid en zijn specifieke gevaarlijkheid doorzag bijna niemand.

Het was bepaald niet zo dat Hitler en de NSDAP nu zouden 'verburgerlijken'. De Führer slaagde erin de ontevredenheid en het ongeduld van zijn groeiende aanhang om te zetten in verbale agressiviteit tegen de republiek en in fysieke agressiviteit tegen de socialisten en de communisten. Dat bij dit laatste honderden doden vielen, was niet in strijd met Hitlers opvatting van legaliteit. En dat hij onverkort vasthield aan de ideeën en plannen die hij in *Mein Kampf* had verkondigd, blijkt uit het onlangs gepubliceerde verslag van de gesprekken die de DVP-journalist Breiting in 1931 met hem had. We vinden hierin dezelfde haat tegen het jodendom en zijn huurtroepen, dezelfde minachting voor de Duitse bourgeoisie, hetzelfde ontwerp van een nieuwe buitenlandse politiek. En tegelijk vinden we hier al dezelfde beruchte 'profetie' die Hitler op 30 januari 1939 in de Rijksdag zou uitspreken: 'Mocht het ondanks ons rechtmatig optreden (tegen het buitenland) tot gewapende conflicten komen, doordat het wereldjodendom het rad van de geschiedenis nog eens terug zou willen draaien, dan

wordt het door dit rad verpletterd.' Breiting meende, ondanks het feit dat hij Hitler op erewoord geheimhouding had beloofd, de leiders van de DNVP te moeten inlichten, maar zijn waarschuwing werd in de wind geslagen.

Tragisch was dat de Centrum-politicus Brüning, die van 1930 tot 1932 als rijkskanselier optrad en zich over de nazi's weinig illusies maakte, niettemin de weg baande voor Hitler en de autoritaire staatsvorm die deze voor ogen stond. Dat hij op grond van verkeerde economische inzichten en ook met het oog op het buitenland (dat herstelbetalingen bleef eisen) een politiek van drastische bezuinigingen voerde, welke de werkloosheid nog deed toenemen, was tot daar aan toe; ook de SPD wist in dit opzicht niet veel beters te bedenken. Erger was dat Brüning niet van een coalitie van democratische partijen wilde weten en liever regeerde met behulp van door president Hindenburg ondertekende noodverordeningen. Door deze manier van doen, waartoe zoals we zagen de grondwet van de republiek de mogelijkheid bood, werd een gevaarlijk precedent geschapen. Het leger, dat zich onder Seeckt op politiek gebied betrekkelijk afzijdig had gehouden, heeft hierbij een funeste rol gespeeld.

Onder Brünings opvolger Von Papen, een lichtzinnig rooms-katholiek edelman die goed met Hindenburg kon opschieten, werden deze autoritaire regeermethodes nog erger. Dit heerschap zette de Pruisische regering, die nog steeds werd gevormd door de coalitie van Weimar, bij presidentsdecreet gewoon af. In de Rijksdag verscheen Von Papen alleen om deze te ontbinden. Toen hij zich ten gevolge van zijn politieke onbekwaamheid niet langer kon handhaven, werd hij opgevolgd door Von Schleicher, een politiserende generaal met grote ambities. De nazi's waren bij de Rijksdagverkiezingen van november 1932 van 230 op 196 zetels teruggevallen; hun partij verkeerde financieel in een desolate toestand. Schleicher had nu het vernuftige plan om te regeren met steun van de vakbonden en van 'linkse' nazi's als Gregor Strasser. In de praktijk kwam hier niets van terecht.

Intussen was Von Papen met Hitler gaan onderhandelen. Hij wist deze te winnen voor een kabinet waarin Hitler rijkskanselier zou worden en waarvan verder slechts twee nazi's (Goering en Frick) deel zouden uitmaken; voor de rest zou het bestaan uit Von Papen als vice-kanselier en een aantal van diens politieke vrienden, meest leden van de DNVP. Op deze manier dacht de pseudo-aristocraat de plebejers netjes te hebben ingekapseld. 'U vergist zich, wij hebben hem bij ons in dienst genomen,' verzekerde hij toen iemand bezwaar maakte tegen Hitler als regeringschef. De seniel geworden Hindenburg, die de aanhangers van de coalitie van Weimar nog geen jaar tevoren als kandidaat voor het presidentschap tegen Hitler hadden gesteund, had eens verklaard die 'Boheemse korporaal' nooit rijkskanselier te zullen maken. Nu gaf hij zijn zegen aan Von Papens zonderlinge 'regering van de nationale concentratie'. Op 30 januari 1933 werd Hitler langs legale weg rijkskanselier. Hij wist wat hem nu te doen stond.

DE RIJKSDAGBRAND

ALARM IN BERLIN

DRS. R. L. SCHUURSMA

In de avond van maandag 27 februari 1933 brandt een groot deel van het Rijksdaggebouw aan de Königsplatz in Berlijn uit. Terwijl de brandweer bezig is met blussen, grijpen een politieagent en de beheerder van het gebouw in een van de zalen een halfontklede man, de borst ontbloot en bedekt met zweet, het donkere haar over zijn voorhoofd. De agent vindt zijn pas en leest: naam: Marinus van der Lubbe; woonplaats: Leiden, Nederland; geboortedatum: 13 januari 1909. De arrestatie vindt plaats om 21.27 uur. Marinus van der Lubbe wordt weggevoerd naar het politiebureau aan de Brandenburger Poort. Anderhalf uur later is het vuur bedwongen. De grote zaal is dan geheel uitge-

sluit diezelfde nacht nog te beginnen met arrestaties van tegenstanders: niet alleen communisten, maar alle mogelijke tegenstanders. De gelegenheid is gunstig. De publieke opinie zal begrip hebben voor het hardhandige ingrijpen van de nazi's.

In de vroege ochtend van 28 februari worden enkele duizenden mensen gearresteerd. De lijsten lagen klaar. Ze waren al opgesteld vóór Hitler aan de macht kwam. Niet alleen de politie, ook de SA en SS werken mee aan de gevangenneming van lieden die als gevaarlijke tegenstanders te boek staan. Ze worden in veel gevallen mishandeld en verdwijnen dan achter slot en grendel. De voorzitter van de communistische fractie in de Rijksdag,

Dit is het moment waarop de rechter het doodvonnis uitspreekt over Marinus van der Lubbe, de kleine, eenzame idealist die een teken had willen stellen.

Süddeutscher Verlag

Tanew, Dimitrow en Popow (v.l.n.r.), die samen met Marinus van der Lubbe terechtstonden, maar die dank zij het intelligente en moedige verweer van Kominternlid Georgi Dimitrow werden vrijgesproken.

Süddeutscher Verlag

brand; het glaswerk in het plafond en in de koepel daarboven is gesprongen; van de banken der afgevaardigden is weinig meer over. De eerste nazi-autoriteit die ter plaatse verschijnt, is Hermann Goering, minister-president van de deelstaat Pruisen en voorzitter van de Rijksdag. Ook Hitler komt en terwijl de vlammen in de grote zaal nog hoog opblazen, stelt hij vast dat de communisten het gebouw in brand hebben gestoken als startsignaal voor een grote actie tegen het regime dat sinds 30 januari de leiding in Duitsland in handen heeft. Ook Goering spreekt van een communistische opstand. Er moeten onmiddellijk maatregelen genomen worden. Men komt bijeen in Goerings werkkamer en be-

Ernst Torgler, meldt zich vrijwillig. Hij was met twee medewerkers nog laat bezig geweest in het gebouw en er was over de radio omgeroepen dat hij gezocht werd. Ten onrechte. Torgler placht lang door te werken. Hij had in en buiten het parlement veel functies, en bovendien was het communistische partijbureau in Berlijn kort tevoren door de politie gesloten en was de fractiekamer in de Rijksdag het enige verblijf waar de communistische leiders dank zij hun parlementaire onschendbaarheid nog ongestoord konden vergaderen. Ook Torgler wordt gearresteerd. In de loop van dinsdagochtend 28 februari 1933 komt de regering bijeen. Snel wordt een in de nacht ontworpen noodwet besproken en

aangenomen. De handtekening van president Von Hindenburg maakt het stuk rechtsgeldig. De wet stelt de bescherming van de burgers tegen willekeur van politie en justitie buiten werking en geeft de regering de mogelijkheid iedereen te arresteren die ook maar in schijn een gevaar oplevert voor de macht van Hitler en zijn trawanten. Op 5 maart zullen verkiezingen plaatsvinden. De linkse oppositie krijgt niet of nauwelijks de kans zich te roeren. De Rijksdagbrand, die zogenaamd het signaal was voor een opstand, betekent in feite het begin van het einde van de communistische partij, en al leveren de verkiezingen geen absolute meerderheid voor de nazi's op, toch is hun positie dank zij de brand en het

Hermann Goering, gelaarsd en breedbeens, legde in het proces een brallend getuigenis af. Hij bleek echter niet opgewassen tegen het betoog van Dimitrow (op de achtergrond) die zijn beweringen ontrafelde.

Rechts: een plattegrond van het Rijksdaggebouw met daarin de route (stippellijn) die Van der Lubbe nam. Onder de Sommerstraat de tunnel die in latere discussies een rol zou spelen.

doortastend ingrijpen daarna wel zo hecht, dat zij verder kunnen gaan met het verstevigen van hun greep op Duitsland.

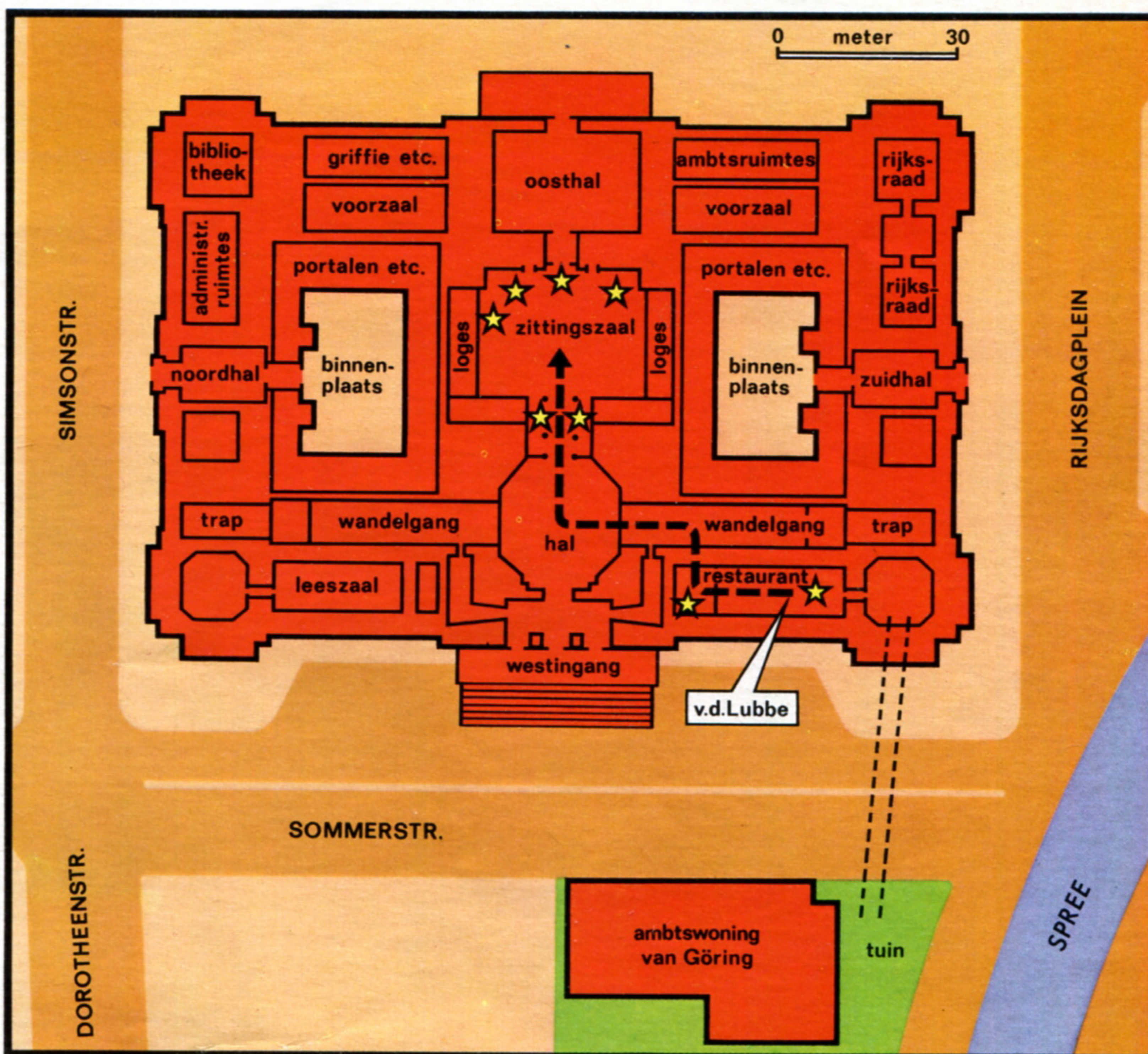
Nog in de nacht na de brand neemt men in Berlijn contact op met de commissaris van politie in Leiden. Deze verklaart dat Marinus van der Lubbe communist is; een gevaarlijk individu. Dit versterkt direct al de veronderstelling van zijn Berlijnse collega's dat Van der Lubbe niet alleen de brand heeft gesticht, maar dat hij uitvoerder was van een communistisch complot. Een theorie die ondersteuning geeft aan wat Hitler al voor zichzelf heeft uitgemaakt. Hoe waardevol is het dat nu de politie, dus een officiële, onpartijdige

instantie, met een zelfde verklaring komt! Maar Marinus van der Lubbe houdt vol dat hij geheel alleen het gebouw heeft aangestoken. Waarom? Als een teken voor de Duitse arbeidersklasse om in opstand te komen nu het nog kan; nu de macht van de nazi's nog niet zo stevig is gevestigd, dat Hitlers regime onaantastbaar is.

Marinus van der Lubbe. Zoon van een rondreizend koopman, Franciscus van der Lubbe, en zevende kind van Petronella van Handel-Peuthe uit haar tweede huwelijk. Als Marinus nog een kind is, gaan zijn ouders na ellendige ruzies uit elkaar. De moeder blijft achter met de kinderen: een armoedig, ongelukkig gezin, waar van ouderlijk gezag, ook

Henry Ford, *Das Kapital* van Karl Marx, reisbeschrijvingen van Sven Hedin over Tibet en China.

Enkele jaren later, in 1929, krijgt hij tweemaal, kort na elkaar, kalk in de ogen. Marinus wordt opgenomen in het Academisch Ziekenhuis in Leiden, waar hij driemaal aan zijn ogen wordt geopereerd. Na vijf maanden verlaat hij het ziekenhuis, maar van normaal werk komt niets meer. Zijn gezichtsvermogen is sterk verminderd; hij is invalide met — naar het gebruik van die dagen — een uiterst kleine uitkering, zodat hij gedwongen is allerlei baantjes aan te nemen. Maar daarnaast heeft hij meer vrije tijd dan andere arbeiders. Met nog grotere interesse dan tevoren is hij

- : Onderaardse gang (volgens Gestapobeambte Gisevius)
- ★ Enkele van de in totaal minstens 20 brandhaarden (volgens verklaringen van brandwachten)
- Globaal verloop van de ren van v.d. Lubbe over de hoofdverdieping (zonder zijn eventuele tocht over andere verdiepingen)

door ziekten van de vrouw, weinig of niets terechtkomt. Als Marinus twaalf jaar is, sterft zijn moeder. Hij wordt opgenomen bij zijn stiefzuster Annie in Oegstgeest. Men vindt hem een aardige knaap, bepaald niet zonder intelligentie, vrolijk en zelfs geestig. Na de lagere school wordt hij opgeleid voor metselaar. In de bouw maakt hij kennis met nieuwe ideeën over de maatschappij, revolutionaire ideeën, die hem sterk aanspreken. Op zijn zestiende jaar wordt hij lid van de communistische jeugdbond 'De Zaaier'. Hij doet zijn werk goed. Daarnaast gaat hij verder kijken dan de meeste van zijn collega's. Hij leest boeken: werken over economie en maatschappij van de grote autofabrikant

actief in de politiek, maar gaandeweg gaat de communistische partij hem tegenstaan. Door een Leidse student, Piet van Albada, met wie hij in hetzelfde huis woont, komt hij in aanraking met radencommunisten, lieden die zowel de parlementaire democratie als het strakke verband van de communistische partij verwerpen en directe democratie voorstaan, waarbij ieder lid van de gemeenschap voortdurend actief moet deelnemen aan de besluitvorming. In 1931 breekt hij met de communistische partij en wordt op zijn beurt radencommunist.

Al eerder trok Marinus mee de straat op. Hij zet aan tot staking en roept op tot actie. Hij valt op als radicaal tegenstander van de

maatschappij. Hij zit veertien dagen gevangenisstraf uit wegens het ingooien van een ruit in het Leidse bureau van Maatschappelijk Hulpbetoon, waar hij zijn armzalige invaliditeitsuitkering moet halen.

Sinds 1928 wisselt hij zijn verblijf in Leiden af met lange trektochten en toont daarbij niet alleen een merkwaardige energie en een groot uithoudingsvermogen, maar ook een intense belangstelling voor zijn omgeving. In een dagboek legt hij zijn indrukken vast. Op zijn reizen komt hij ook in Duitsland. Hij leest er de kranten, spreekt met arbeiders en vormt zich een denkbeeld over wat er omgaat. Terug in Nederland werkt hij weer aan de bewustwording van het proletariaat, waarvan een groot deel langzamerhand werkloos is geworden door de wereldcrisis. Weer is hij radicaal in zijn protest. Hij begrijpt niet dat die duizenden en duizenden arbeiders zich laten uitbuiten door de kapitalistische maatschappij. Weer roept hij op tot staking, weer gooit hij ruiten in bij het bureau van Maatschappelijk Hulpbetoon en nu boet hij met drie maanden gevangenisstraf. Zijn rebellie gaat door.

De gebeurtenissen in Duitsland bereiken intussen een hoogtepunt. De *Machtübernahme* maakt een grote indruk op Van der Lubbe. Hij wil zijn politieke overtuiging en zijn geloof in de directe actie van het proletariaat ook daar tot uiting brengen. Op 3 februari 1933 vertrekt hij naar Berlijn. Het is zijn laatste voettocht. Hij slaapt er in nachtasien; leeft van wat hem toevallig en van zijn uitkering, die hem deels wordt nagezonden. Hij praat er weer met arbeiders, gaat naar een vergadering van de communistische partij en verbaast zich over de gedweeheid en de passiviteit, zelfs bij de communisten. Hij merkt dat de arbeiders berusten in de macht van Hitler en het blijkbaar onafwendbare noodlot over zich laten komen van een kapitalistische maatschappij die zich bedient van een stel misdadigers om het proletariaat te knechten. Maar misschien is er nog een uitweg.

In de avond van 25 februari sticht Marinus van der Lubbe achtereenvolgens brand in het stempellokaal voor werklozen, het raadhuis en het oude paleis. Het vuur moet een teken zijn, een oproep tot wakker worden en tot actief verzet. Er gebeurt echter niets. De branden worden geblust en er wordt proces-verbaal opgemaakt, maar Van der Lubbe blijft buiten schot. Op 27 februari besluit hij tot een veel groter gebaar. Weer koopt hij vuurmakers en dan dringt hij 's avonds de Rijksdag binnen. Het is er donker, maar hij is door zijn gebrekkig gezichtsvermogen gewend zich in zo'n situatie te bewegen. Hij gebruikt een deel van zijn kleren als fakkel, holt het gebouw door, sticht hier en daar brand en steekt ook het nodige brandbare materiaal in de grote zaal aan. De vlammen grijpen snel om zich heen. Het is droog weer, het vriest en er is veel gemakkelijk ontvlambaar hout.

Als hij gepakt is en de verhoren beginnen, verklaart Van der Lubbe: Aangezien de eerste drie branden geen uitwerking hadden en het protest dus niet werkte, heb ik de Rijksdag uitgekozen, omdat die een centraal punt in het systeem is. Hij zegt ook: Op de vraag of ik de daad alleen verricht heb, verklaar ik dat dat inderdaad zo was. Niemand heeft bij

de daad geholpen en ik heb in het gehele gebouw van de Rijksdag ook niemand aange troffen.

In september 1933 begint het proces. Men heeft ook drie Bulgaarse communisten gearresteerd die contacten onderhielden tussen communistische partijen in allerlei landen. Het zijn Georgi Dimitrow, Blagoi Popow en Wassili Tanew. Dimitrow was lid van het Bulgaarse parlement geweest, maar was in 1923 gevlucht na een mislukte communistische opstand. In 1926 werd hij bij verstek ter dood veroordeeld. Intussen was hij hoofd geworden van het Westeuropese bureau van de internationale communistische organisatie, de Komintern, in welke functie hij in 1930 onder een schuilnaam het congres van de Nederlandse partij had bijgewoond. De drie Bulgaren staan met Torgler en Van der Lubbe terecht. Dimitrow ontrafelt wat er tegen hem en zijn confraters is ingebracht. Zelfs Goering, die brallend en breeduit, in laarzen, als getuige optreedt, legt het af tegen het intelligente en moedige verweer van deze hoge functionaris in de Komintern, wiens precieze politieke positie wonderlijk genoeg verborgen blijft voor de Duitse justitie. Hij en zijn landgenoten worden vrijgesproken. Ook Torgler moet men — althans in naam — vrijuit laten gaan. Maar terwijl Dimitrow en de zijnen, dank zij de tussenkomst van de Sowjetunie en het ingrijpen van Hitler, in 1934 naar Moskou kunnen vertrekken, wordt Torgler nog tot eind 1936 vastgehouden.

Marinus van der Lubbe is schuldig, maar is hij dat alleen? Men gelooft hem niet. Feitelijk gelooft niemand hem, noch de justitie, noch degenen die hem maar al te graag als pion in hun politieke spel gebruiken: de nazi's. Zijn gevangenschap is een afschuwelijke kwelling. Een deel van de tijd brengt hij door in ketenen. De verhoren dienen naar zijn gevoel tot niets. Hij heeft bekend, hij is schuldig. Waar zoekt men dan nog naar? Tijdens het proces zit hij met het hoofd diep voorovergebogen tussen de agenten die hem moeten bewaken. Hij zegt weinig en laat de gebeurtenissen over zich heen gaan, als is het een macaber en volstrekt zinledig spel. Voor de rechter is hij een raadsel. Men tracht hem telkens weer te brengen tot een verklaring over medeplichtigen, die hij niet kan afleggen, omdat ze er niet waren. Tenslotte wordt hij ter dood veroordeeld, volgens een wet die pas na de brand met terugwerkende kracht is ingevoerd. Een protest van de Nederlandse regering en een verzoek tot gratie worden terzijde gelegd. Op 10 januari 1934 sterft Marinus van der Lubbe op het schavot. Hij ondergaat zijn executie zonder merkbare emotie. Een kleine, eenzame idealist, tegenover het machtige apparaat van de justitie en de nog machtiger terreur van de nazi's.

Weinig mensen kunnen in die tijd de gebeurtenissen overzien. Wat ligt meer voor de hand dan de mening dat de nazi's zelf de Rijksdag in brand hebben gestoken om een voorwendsel te scheppen voor de vernietiging van de Duitse communistische partij? Niets is Hitler en zijn medestanders te veel, waarom dit dan wel? De communisten zijn

ervan overtuigd dat in ieder geval Goebbels achter de gebeurtenis steekt waarvan Van der Lubbe het slachtoffer is geworden, omdat hij een willig werktuig voor de nazi's zou zijn geweest. Een vooraanstaand lid van de Duitse communistische partij, Willy Münzenberg, die ook in de Komintern een belangrijke rol speelt, stelt in Parijs een 'Bruinboek' samen dat in allerlei talen verschijnt, ook in Nederland op de markt komt en er ruime verspreiding krijgt. In dit Bruinboek toont Münzenberg zogenaamd aan dat het plan voor de brandstichting van Joseph Goebbels kwam en dat Van der Lubbe niet meer was dan een halfblind warhoofd, goed genoeg om te figureren in zijn complot. De nazi's zouden gebruik hebben gemaakt van een onderaardse gang tussen het huis van Goering en de Rijksdag, om ongezien in en uit het gebouw te komen. Münzenberg, die het boek publiceert vóórdat het proces begint en nadat hij in Londen een schaduwproces heeft laten houden, waar zijn 'bewijzen' kennelijk werden geaccepteerd (geen wonder: hij kent veel bijzonderheden die anderen niet kunnen weten), schildert Van der Lubbe als een homoseksueel, die het bed deelt met vooraanstaande nazi's voor hij tot meewerken aan de brandstichting wordt aangezet. Zo wil Münzenberg aantonen dat homoseksualiteit een nationaal-socialistisch verschijnsel is en Van der Lubbe, die immers gebroken heeft met de communistische partij in Nederland, een stompzinnige overloper. Bewijzen zijn altijd wel te vinden. Münzenberg vindt ze met behulp van een paar partijgenoten, ook in Nederland.

Vrienden en relaties van Van der Lubbe werken samen om het Bruinboek te bestrijden. Met de schrijver Maurits Dekker stellen enkelen onder hen, die evenals Van der Lubbe met het radencommunisme sympathiseren, een 'Roodboek' samen, dat van Münzenbergs fantasieën weinig heel laat. Het boek krijgt aanzienlijk minder verspreiding dan het Bruinboek en het in 1934 gepubliceerde tweede Bruinboek. En juist door middel van de beide Bruinboeken en het tegenproces in Londen bereikt Münzenberg dat velen, vooral intellectuelen, die overigens bepaald geen communist zijn, mee gaan werken aan zijn antifascistische acties, maar dan volgens een methode die overeenkomt met wat Moskou wil of toelaat. De werkelijke gebeurtenissen blijven sindsdien het onderwerp van veel gissingen en zogenaamde bewijzen. Het is blijkbaar erg moeilijk geloof te hechten aan wat Marinus van der Lubbe voortdurend verklaarde: niemand heeft bij de daad geholpen en ik heb in het hele gebouw van de Rijksdag ook niemand aangetroffen.

Op het bericht van de executie zwijgt de VARA enkele minuten. De minister van binnenlandse zaken straft de omroep met een zendverbod voor één dag. Het is immers verboden politiek over de radio te brengen. Hij bepaalt als datum voor de straf 27 februari 1934. De andere in aanmerking komende omroepen, AVRO en NCRV, vullen de zendtijd van de VARA niet. Zo zwijgt Hilversum op de dag waarop Marinus van der Lubbe een jaar tevoren zijn daad beging. Een merkwaardig toeval.